

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en regio Utrecht • 92^e jaargang • februari 2019 • losse verkoop € 4,50

Oud Utrecht 1

Duizend instrumenten als basis voor het Universiteitsmuseum

De monumentale gevelkunst van Romualda van Stolk

Roerige remonstrantse tijden in de Domstad

Historische vereniging Oud-Utrecht

Vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en regio Utrecht.

Voorzitter Dick de Jong **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / secretariaat@oud-utrecht.nl / (06) 347 89 416 **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht.

Ledenadministratie NL27 INGB 0000 575 520, Nieuwegein. U kunt zich als nieuw lid opgeven door een bericht te sturen naar Oud-Utrecht, Zuiderstraat 18a, 3434 BH Nieuwegein of naar ledenadministratie@oud-utrecht.nl. Schriftelijk opzeggen van het lidmaatschap kan vóór 1 december op hetzelfde (e-mail)adres. **Contributie** € 37,50 per jaar (huisgenootlid € 17,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 20,- / bedrijven € 50,-) **Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is** wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Website www.oud-utrecht.nl, redactie.website@oud-utrecht.nl.

Digitale nieuwsbrief (redactie.nieuwsbrief@oud-utrecht.nl) wordt de eerste van alle oneven maanden verspreid. Leden waarvan het emailadres bekend is krijgen deze automatisch toegezonden, aanmelden voor niet-leden kan via www.oud-utrecht.nl/service/contact.

Colofon

Tijdschrift Oud-Utrecht 92e jaargang nr. 1 / februari 2019 / ISSN 1380-7137

Tijdschrift Oud-Utrecht is een uitgave van de Historische Vereniging Oud-Utrecht en verschijnt zes maal per jaar in de even maanden **Deadline** agenda nummer 2/2019: 28 februari 2019.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Lisette le Blanc, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Bettina van Santen, Kaj van Vliet **Redactieadres:** Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl **Kopij** sturen aan de redactie, aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden inclusief noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen te vinden op www.oud-utrecht.nl **Recensie-exemplaren** kunnen gestuurd worden naar de eindredacteur, Lakenvelderstraat 20, 3573 SG Utrecht.

Publicatierechten van de opgenomen illustraties zijn naar beste intentie geregeld. Een ieder die meent dat zijn of haar rechten zijn overtreden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Senefelder Misset, Doetinchem

Losse nummers kosten € 4,50 (themanummers € 7,50) **Verkoopadressen** Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachttegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38, Readshop Oudegracht 427 en Utrecht Toerisme Domplein 9.

Museum
Catharijne
Convent

8 maart t/m
10 juni 2019

De Münster Domschat

ST-PAULUS-DOM
DOMKAMMER
KATHOLIEKE KERKE
MÜNSTER

Hier uw advertentie?

meer informatie via
penningmeester@oud-utrecht.nl

VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

4

Armand Heijnen

Een instrumentenvondst als begin
van het Universiteitsmuseum

10

Annabel Dijkema

De Münster domschat in Museum Catharijneconvent

12

Arjan den Boer

Baksteen en beton

Vergeten monumentale kunst van Romualda van Stolk

18

Fred van Lieburg

Maurits' zwaard. Utrecht als remonstrantse stad 1610-1618

Boekbespreking

21

Signalement

22

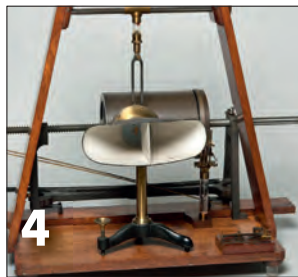
Ton H.M. van Schaik

Het laatste gilde-altaar van Nederland

Sint Eloy in Oog in Al

27

Agenda

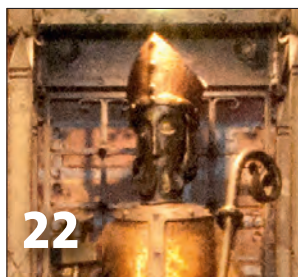
Donders' noematachograaf

Proefondervindelijk natuurwetenschappelijk onderzoek was in vroeger eeuwen vooral een tijdverdrijf van de gegoede burgerij. De collectie instrumenten die het in 1813 opgerichte Natuurkundig Gezelschap Utrecht verzamelde, vormde ruim een eeuw later de basis voor het Utrechtse Universiteitsmuseum.

De Apollo van Overvecht

Kunst aan gebouwen gaat vaak anoniem en soms onder verkeerde naam door het leven. Dat gebeurde ook met de monumentale in baksteen en beton uitgevoerde Utrechtse en Amersfoortse reliëfs van Romualda van Stolk. Tijd voor een herwaardering.

Vakbondsheilige in Oog in Al

Rechts van het hoofdaltaar bevindt zich in de Dominicuskerk in Oog in Al een altaar gewijd aan St.Eloy, patroonheilige van smeden en metaalarbeiders. Over een bijna vergeten getuige van het rijke roomse vakbondsleven.

□ OMSLAG: DIRECTEUR VAN HET UNIVERSITEITSMUSEUM J.G. VAN CITTERT-EYMERS (RECHTS) EN HAAR DOCHTER BEKIJKEN DE TENTOONSTELLING OVER CHRISTIAAN HUYGENS IN HET UNIVERSITEITSMUSEUM AAN DE TRANS, FEBRUARI 1963; FOTO L.H. HOFLAND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Een instrumentenvondst als begin van het Universiteitsmuseum

Vorig jaar was het precies 100 jaar geleden dat dr. P.H. van Cittert een historische instrumentenverzameling terugvond op de zolder van het toenmalige Fysisch Laboratorium aan de Bijlhouwerstraat. De ongeveer 1.000 instrumenten waren deels afkomstig van het Natuurkundig Gezelschap Utrecht. Die verzameling zou de basis vormen van het tegenwoordige Universiteitsmuseum, dat weer 20 jaar later, in 1938, zijn deuren opende.¹

Begin vorige eeuw nam het aantal studenten in de natuurwetenschappen fors toe mede door het succes van de in 1863 ingestelde HBS, waardoor het hoger onderwijs voor grotere bevolkingsgroepen toegankelijk werd. Tegelijk werden er meer experimenten gedaan, waardoor er behoefte was aan laboratoriumruimte. In Utrecht betekende dit: uitbreiding van het Fysisch Laboratorium aan de Bijlhouwerstraat, waaraan vooral de hoogleraar L.S. Ornstein fors heeft bijgedragen.

‘Het laboratorium aan de Bijlhouwerstraat was in de loop der jaren te klein geworden en men maakte plannen voor

Door J. van Musschenbroek vervaardigde luchtpomp met scheve cylinder, het eerste instrument dat in 1706 door hoogleraar natuurkunde Joseph Serrurier (1668-1742) werd aangekocht voor het Theatrum Physicum. Het geldt als de basis voor de collectie natuurkundige instrumenten van het Universiteitsmuseum.

□ COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT

een grote uitbreiding. Toen de laatste inwonende amanuensis, M.P. Filbri, op 19 december 1917 overleden was, moesten zijn weduwe en beide dochters kort daarna het gebouw verlaten... Tot die tijd was de toegang tot die zolder voor iedere man “verboden” geweest, omdat de dochters Filbri daar hun slaapkamers hadden! Op die zolder nu vond dr P.H. van Cittert vele, vele oude instrumenten, in totaal ca 1000 stuks, zeer verschillend van grootte en waarde. Aan een groot aantal ervan (rond 400 exemplaren) hing het etiket, vermeldende dat die toestellen afkomstig waren van een Natuurkundig Gezelschap.’ Aldus de latere echtgenote van deze dr. Piet van Cittert, J.G. van Cittert-Eymers in een artikel over dat Natuurkundig Gezelschap.²

Een mooi verhaal, maar de kans dat het klopt, is niet groot. Het bestaan van die instrumentenverzameling was in 1918 waarschijnlijk al lang bekend. Reeds in 1907 had de natuurkundehoogleraar W.H. Julius een deel van deze ‘plotseling ontdekte’ collectie uitgeleend aan Leiden voor een tentoonstelling bij een congres over de geschiedenis van de geneeskunde en natuurwetenschappen.³ Julius overleed in 1925 en was in 1918 dus zeker op de hoogte van het bestaan van de collectie.

Nog een argument dat de plotselinge vondst van Van Cittert twijfelachtig maakt: de beide dochters Filbri waren

in 1918 al lang vertrokken uit het Fysisch Laboratorium. De oudste dochter Emma Johanna Elisabeth was in 1913 getrouwd en in het huwelijksregister van de burgerlijke stand is te vinden dat de jongste dochter, Christien Marie Betsy in 1908 in het huwelijk was getreden en naar Enschede verhuisd. De 'verboden slaapkamer' stond in 1918 dus al zeker vijf jaar leeg.⁴

Niettemin: Van Cittert haalde een indrukwekkende verzameling instrumenten van zolder ter nadere bestudering. Het betrof instrumenten voor onderzoek naar onder meer lucht, gas, warmte, geluid, licht, elektriciteit, weer- en sterrenkunde, maar ook naar 19e-eeuwse innovaties als fotografie (Daguerre), telefonie, telegrafie en de stoommachine. De collectie bestreek een tijdvak van drie eeuwen, maar het grootste deel van de instrumenten stamde uit de 18e eeuw.

Achtergevel van het Fysisch Lab in de periode dat hoogleraar Piet van Cittert de verzameling natuurkundige instrumenten op de zolder ervan zou hebben gevonden.

□ FOTO E.A. VAN BLITZ EN ZN | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Natuurkundige les midden 18e eeuw. Een gezelschap, bestaande uit acht heren en twee dames, zit rond een tafel in een laboratorium. In de kasten en op de grond staan (meet)instrumenten voor natuurkundig onderzoek.

□ ETS CHRISTIAN FRIEDRICH FRITZSCH IN: JEAN ANTOINE NOLLE, NATUURKUNDIGE LESSEN, DOOR PROEFNEEMINGEN BEVESTIGD (AMSTERDAM 1759) | COLLECTIE RIJSMUSEUM

Proefondervindelijk

Lange tijd was natuurwetenschappelijk onderzoek niet zozeer een academische aangelegenheid, maar meer een activiteit van de gegoede burgerij. Vakken als natuur- en scheikunde waren tot begin 19e eeuw nog geen zelfstandige academische disciplines, maar ondergebracht in de Artesfaculteit. Daarbinnen werd een melange aan vakken als filosofie, wis- en natuurkunde en diverse levende en klassieke talen onderwezen als voorbereiding op een van de 'hogere' studies, namelijk rechten, theologie of geneeskunde. Er werden voor de universiteit wel enige instrumenten aangeschaft, maar het meeste proefondervindelijke onderzoek vond in de 18e eeuw toch vooral plaats buiten de universiteiten.

Silhouet van de hoogleraar fysica J.Th. Rossijn, de oprichter in 1777 van het Natuurkundig Genootschap, dat hij vooral zag als middel om het *Theatrum Physicum et Anatomicum* aan de Lange Nieuwstraat van nieuw instrumentarium te voorzien, te bekostigen uit contributies van de leden.

□ ARCHIEF MEVR. VAN CITTERT-EYMERS | UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT

Nicolaas Cornelis de Fremery, in 1813 stichter van het Natuurkundig Gezelschap en van 1795 tot 1840 hoogleraar geneeskunde aan de Utrechtse universiteit

□ ANONIEM 1827 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Onder invloed van het Verlichtingsdenken droegen 'Geleerde genootschappen' bij aan de intellectuele en kunstzinnige nieuwsgierigheidsbevrediging van notablen en gegoede burgers. In Utrecht genoot vooral het nog steeds bestaande *Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (PUG) bekendheid. De leden waren veelal studenten, hoogleraren of afgestudeerden. Ook het *Gezelschap ter Beoefening en Bevordering van de Proefondervindelijke Natuurkunde* paste in deze traditie van wat wel de *physique amusante* is genoemd.⁵

De oprichter van genoemd gezelschap was de hoogleeraar fysica J.Th. Rossijn. Hij beschouwde het genootschap vooral als een middel om met de contributiegelden van de leden nieuwe instrumenten te bekostigen voor het *Theatrum Physicum et Anatomicum*. Dit *Theatrum*, een voorloper van de 19e-eeuwse universitaire laboratoria (voor fysica, chemie, botanie, farmacie en anatomie), was sinds 1777 gelegen aan de Lange Nieuwstraat, op de plek waar zich nu het Universiteitsmuseum bevindt.

Rossijn combineerde dus zijn inspanningen voor het Gezelschap met zijn universitaire opdracht. Door voordrachten en demonstraties van experimenten - gehouden op de zolder van het nog steeds bestaande Zaadhuis in de Oude Hortus - konden de leden van het Gezelschap zich op de hoogte stellen van de nieuwste ontwikkelingen in de natuurkunde. Een deel van de daarbij gebruikte instrumenten was universitair bezit of privé-eigendom van de hoogleraar, een ander deel eigendom van het Gezelschap. Het bestuur van de universiteit (tevens de stedelijke overheid, de Vroedschap) bepaalde bij oprichting dat het Gezelschap mocht vergaderen in het *Theatrum Physicum et Anatomicum* en daar ook zijn instrumentarium mocht opslaan. Met als tegenprestatie dat de Illustere Hogeschool de instrumenten ook mocht gebruiken. En dat 'indien het gezelschap onverhoopt mogt te niet loopen [...] de eigendom van alle instrumenten [...] in vryen eigendom zal overgaan aan de Hoogeschool in deze stad gevestigd'.⁶

Physisch Lab

In 1813 begon de hoogleraar N.C. de Fremery een nieuw genootschap, mogelijk omdat het eerste Gezelschap niet meer echt actief was. Het nieuwe genootschap ging verder onder de naam *Natuurkundig Gezelschap Utrecht*. Dat gaf niet alleen demonstraties, maar liet zijn leden ook zelf experimenteren en lezingen verzorgen. Geheel volgens de tijdsgeest beoogde het gezelschap de 'bevordering eener algemene bevattelijke kennis van de werken der Natuur, ter verheerlijking van de Schepper'.⁷

In 1816 fuseerden beide gezelschappen en drie jaar later verhuisde dit nieuwe gezelschap naar een nieuwe fysisch laboratorium in een voormalige schermerschool aan de Minrebroedersstraat, om uiteindelijk in 1877 onderdak te vinden in het Fysisch Laboratorium aan de Bijlhouwerstraat - in het gebouw waar nu Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO) van de Universiteit Utrecht is ondergebracht. Het gezelschap bezat in 1816 zo'n 200 instrumenten, een aantal dat gestaag werd uitgebreid. Het Organiek Besluit van 1815 regelde het Hoger Onderwijs in het jonge koninkrijk (na de Napoleontische periode

In 1866 vertoonde F.C. Donders aan leden van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap de noematachograaf met bijbehorende hoorn, de phonautograaf. Het apparaat was bedoeld om prikkilverwerking in de hersenen te meten. Eén proefpersoon produceerde een klank als 'Ki', de andere moest die zo snel mogelijk herhalen. Vervolgens mocht de eerste kiezen tussen 'Ki' en 'Ka', zonder dat de tweede wist wat hij te horen zou krijgen. Met het verschil in reactietijd tussen de twee experimenten kon Donders de tijd berekenen die het de hersenen kostte om een keuze te maken.

□ COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT

Groepsfoto uit 1932 van professor L.S. Ornstein en zijn medewerkers van het Physisch Lab. Ornstein achterste rij, derde van links; P.H. van Cittert middelste rij, met sigaar, vijfde van links. Op de voorste rij mevr. J.G. Eymers, de latere echtgenote van Van Cittert en directeur van het Universiteitsmuseum.

□ ARCHIEF MEVR. VAN CITTERT-EYMERS | UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT

van Franse overheersing). De Utrechtsche Hogeschool werd een rijksinstelling, waarbinnen de eerdere Artesfaculteit werd opgesplitst in een faculteit voor de Letteren en Wijsbegeerte, en eentje voor de Wis- en Natuurkunde. Deze veranderde positie van de wis- en natuurkunde droeg mogelijk ook bij aan de groei van het Gezelschap. Het Rijk stelde immers middelen beschikbaar voor de aanschaf van instrumenten voor de nieuwe faculteit Wis- en Natuurkunde, waarvan ook het Gezelschap gebruik kon maken.

Toch kwam er eind 19e eeuw een einde aan die bloei. In 1892 waren er nog slechts 63 leden over en op 2 februari van dat jaar hield het Natuurkundig Gezelschap dan ook zijn laatste vergadering. Het natuurkundig onderzoek was inmiddels dusdanig geprofessionaliseerd dat beoefening ervan door belangstellende buitenstaanders nauwelijks nog mogelijk was. Rond 1850 was het experimenteren door de leden zelf al volledig gestaakt. Ook aan het verzorgen van lezingen door de leden zelf kwam een einde; er werden professionele sprekers uitgenodigd, hoogleraren van de Utrechtse universiteit of van elders.

De verzameling instrumenten raakte op de achtergrond en bleef verscholen en ongebruikt opgeslagen op de zolder van het Physisch Laboratorium, totdat in 1918 Piet van Cittert die weer boven water haalde. Ook heeft hij, samen met de hoogleraar Ornstein, in 1928 het Natuurkundig Gezelschap Utrecht nieuw leven in geblazen. Tot de herfst 1940

was Ornstein voorzitter; in dat jaar dwong de Duitse bezetter hem vanwege zijn joodse afkomst zijn ambt neer te leggen. Reeds een half jaar later stierf hij.⁸

‘Pietje Precies’

Binnen het Physisch Laboratorium belastte Ornstein in 1922 zijn assistent Van Cittert met het toezicht op en de aanschaf en het onderhoud van het moderne en qua omvang sterk groeiende instrumentarium. ‘Onder Ornstein veranderde het fysisch lab van een tamelijk stoffig introvert instituut in een op de buitenwereld en op de toen opkomende industrie gerichte, internationale instelling’, aldus een persoonlijke herinnering van de latere Universiteitsmuseum-medewerker Jan Deiman.⁹

Persoonlijk had Van Cittert vooral belangstelling voor optische meetinstrumenten. Zo ontwikkelde hij in 1923 een ‘dubbele monochromator’, die door de firma Kipp & Zn in omloop werd gebracht. Met behulp van dit instrument kwam hij tot wat later het ‘Van Cittert-Zernike theorema’ is gaan heten.¹⁰

Expositiezaal met verschillende instrumenten uit de collectie van het Natuurkundig Gezelschap in het Universiteitsmuseum, Trans 8 in 1976. Rechtsachter op de tafel de luchtpomp van Van Musschenbroek.

□ FOTODIENST GAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De reorganisatie onder Ornstein en de uitbreiding van het laboratorium werd rond de jaren twintig mede mogelijk omdat zowel het Rijk als het College van Curatoren geld beschikbaar stelden. Uitbreiding was niet alleen noodzakelijk omdat er meer experimenteel werk werd gedaan en de toeloop van studenten gestaag bleef groeien¹¹, maar ook omdat het 'contractonderzoek' in opdracht van het bedrijfsleven in opkomst was. De werkgelegenheid voor afgestudeerde en gepromoveerde natuurkundigen werd nijpender vanwege de economische wereldcrisis. Ornstein reageerde daarop door contacten te leggen met het bedrijfsleven, waarmee hij een van de belangrijkste initiatiefnemers was van wat later de derde geldstroom is gaan heten.

Het beheer van het instrumentarium deed conservator Van Cittert met grote nauwgezetheid - wat hem de bijnaam 'Pietje Precies' opleverde. Dat ook de hervonden instrumenten uit 18e en 19e eeuw onder zijn hoede werden gebracht, lag min of meer voor de hand. Van Citterts eerste publicatie over een historisch instrument dateerde van 1928: hij beschreef daarin een pyrometer die Petrus van Musschenbroek rond 1730 als hoogleraar in Utrecht ontwikkelde en liet maken. Nadien schreef hij veel artikelen over diverse instrumenten - hydrometers, luchtpompen, lenzen, microscopen, thermometers etcetera -, zowel in vaktijdschriften als in bladen voor het grote publiek (zoals in het universiteitsblad *Solaire Reflexen*).

Universiteitsmuseum

Van Cittert was geen groot historisch-wetenschappelijk theoreticus, maar zijn praktische aanpak bij het verzamelen van voorwerpen, archivalia en boeken leende zich

uitstekend om aan een museum bij te dragen. In 1928 realiseerde hij samen met Ornstein en met de president-curator van de universiteit A.F. baron van Lynden, een tentoonstelling van instrumenten in het Academiegebouw, als opmaat tot een écht museum. De secretaris van de Curatoren, B.J. Lintelo baron de Geer van Jutphaas, zei daarover tegen het *Provinciaal en Stedelijk Dagblad*: 'Deze (tentoonstelling) ging daarbij uit van de goede gedachte, dat daarmee het groote publiek weer eens in aanraking gebracht kan worden met de universiteit, die de sympathie van de burgerij noodig heeft.'¹²

In 1928 werd dan ook de Stichting Utrechts Universiteitsmuseum in het leven geroepen, die een injectie kreeg bij de viering van het 300-jarig bestaan van de universiteit in 1936. Bij die gelegenheid maakte Van Cittert een grote overzichtstentoonstelling in de hal van het toenmalig aardrijkskundig instituut aan Drift 21. Toen in datzelfde jaar bekend werd dat prof. A. Nijland zijn collectie wilde schenken aan de universiteit, nam burgemeester G.A.W. ter Pelkwijk contact op met de secretaris van het College van Curatoren De Geer van Jutphaas met de vraag of het geen goed idee zou zijn als de stad het pand Trans 8 zou aankopen als geschenk voor de jarige universiteit en het vervolgens te laten verbouwen tot en in te richten als museum?

De collectie Nijland bestond uit geschreven en gedrukte publicaties over de universitaire geschiedenis, hoogleersportretten en afbeeldingen van instituten die hij-

Truus van Cittert-Eymers (1903-1988) was van 1955 tot 1968 directeur van het Universiteitsmuseum. De foto dateert uit 1963.

□ FOTO L.H. HOFLAND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

zelf en zijn vader hadden verzameld. Op 19 september 1938 kreeg Utrecht dan eindelijk zijn Universiteitsmuseum. Reeds enkele jaren later moest dit weer zijn deuren sluiten vanwege de oorlog en werden de meest kostbare stukken veilig opgeborgen. Na de oorlog leed het museum nog enige jaren een zieltoegend bestaan omdat de reeds 80-jarige conservator, de historicus dr. W.A.F. Bannier, nauwelijks in staat was het museum opnieuw in te richten. Toen hij zich in 1951 terugtrok werd Van Cittert benoemd tot diens opvolger.

Vrouwelijke directeur

Van Cittert en zijn echtgenote Truus Eymers speelden een belangrijke rol bij het verder ontwikkelen van dit museum. Zij vulden de instrumentenverzameling van het Natuurkundig Gezelschap en de Nijland-collectie aan met diverse nieuwe verzamelingen en instrumenten, die anders verloren dreigden te raken. Truus Eymers volgde in 1955 haar door longkanker ernstig verzwakte echtgenoot op als museumdirecteur. Zij stelde bij haar aantreden als directeur wel als eis dat er een werkster zou komen om het museum schoon te houden; dat kon ze er onmogelijk zelf ook nog eens bij doen. In 1965 werd dit personeelsbestand van directeur en werkster nog uitgebreid met een fotograaf.

Eymers was in 1929 wetenschappelijk assistente aan het Fysisch Laboratorium, vanaf 1932 als hoofdassistent experimentele natuurkunde. Daarnaast gaf ze

nog natuurkundelessen aan de Huishoudschool. Tot 1938, want toen trouwde ze met laboratoriumcollega Piet van Cittert - en zoals in die dagen te doen gebruikelijk kwam er dan voor de vrouw een einde aan haar dienstverband - ook al was Eymers inmiddels bij Ornstein cum laude gepromoveerd op zo'n derde geldstroomonderzoek: een studie naar de verlichting voor een schilderijtentoonstelling in het in aanbouw zijnde Gemeentemuseum Den Haag van architect Berlage. Wellicht heeft deze onrechtvaardigheid haar belangstelling voor emancipatievraagstukken aangewakkerd. Als museumdirecteur organiseerde ze in 1959 (in samenwerking met de vrouwelijke studentenvereniging UVSV) de tentoonstelling *Blauwkous* over Vrouwenstudies aan Nederlandse universiteiten en droeg ze later, na haar pensioen in 1968, nog bij aan exposities over belangrijke vrouwen aan de Utrechtse universiteit: Anna Maria van Schurman en Clara Meijer-Wichman.

Noten

- 1 Voor dit artikel is vooral gebruik gemaakt van het nog niet geïnventariseerde archief van J.G. van Cittert-Eymers in het depot van het Universiteitsmuseum. Dank aan conservator van het Universiteitsmuseum dr. Paul H. Lambers voor het doorlezen en becommentariëren van dit artikel.
- 2 J.G. van Cittert-Eijmers, 'Het Natuurkundig Gezelschap te Utrecht, 1777-1977', *Jaarboek Oud Utrecht* 1977 (Utrecht 1977) 113-140, aldaar 136.
- 3 *Catalogus van de geschiedkundige tentoonstelling van natuur- en geneeskunde*, te houden te Leiden 27 Maart-10 April 1907, ter gelegenheid van het elfde Nederlandsch natuur- en geneeskundig Congres; bewerkt door E.C. van Leersum e.a. (Leiden 1907).
- 4 Burgerlijke stand HUA, Toegangsnummer 463; Inventarisnummer: 524-02 Aktenummer: 417.
- 5 Zie bijvoorbeeld: W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam 1987) 278-280; verder: Citter-Eijmers, a.w. 114 en 120.
- 6 Citaat uit P.H. van Cittert, 'Geschiedenis van de verzameling antieke instrumenten van het Natuurkundig Laboratorium der RU en van het Natuurkundig Gezelschap', *Jaarboekje van Oud-Utrecht* 1929 (Utrecht 1929) 170.
Zie verder: o.m. T. Monquil- Broersen (red.), *Universitaire collecties in Nederland. Nieuw licht op het academisch erfgoed* (Zwolle 2007) 95-101. E.J. Dijksterhuis, 'Uit het Utrechtsch verleden der fysica. Herdenking van 250 jaar Proefondervindelijke Natuurkunde in Utrecht 8 februari 1956', *Tijdschrift voor Natuurkunde* (22) 1956, 173.
- 7 Geciteerd uit de 'Wetten' van het Gezelschap op <https://web.science.uu.nl/NatuurkundigGezelschap/geschiedenis.htm>. Zie ook: Dijksterhuis (1956), 173.
- 8 Zie onder meer: F. Broeyer, *Het Utrechtse universitaire verzet 1940-1945. 'Heb je Kafka gelezen?'* (Utrecht 2014) 75.
- 9 J.C. Deiman, 'Pieter H. van Cittert (1889-1959) en Johanna G. van Cittert-Eymers (1903-1988): natuurkundigen, museologen en wetenschapshistorici avant la lettre', *Studium. Tijdschrift voor Wetenschaps- en Universiteitsgeschiedenis* 6 (2013) nr. 3-4, 263.
- 10 Met dit theorema omschreef Van Cittert in 1934 de coherentie van straling; in 1938 leverde Frits Zernike een mathematisch eenvoudigere omschrijving.
- 11 Studentenaantallen (afgerond) faculteit Wis- en Natuurkunde: 1900: 120, 1910: 190, 1920: 320, 1930: 610 en 1934: 710. Ontleend aan: P. Faasse, *Profiel van een faculteit. De Utrechtse bètawetenschappen 1815-2011* (Hilversum 2012) 106.
- 12 Geciteerd in NG 200. *Natuurkundig Gezelschap te Utrecht 1777-1977*. Interne Jubileumuitgave RUU (Utrecht 1977) 118.

De Münster domschat in Museum Catharijneconvent

Van 8 maart tot 10 juni toont Museum Catharijneconvent een van Europa's mooiste schatten, de Münster domschat. De schat van de Paulusdom, die voor het eerst in haar 1000-jarige geschiedenis buiten Münster tentoongesteld wordt, bestaat uit kostbare relieken en liturgische objecten van goud en zilver, versierd met edelstenen, antieke gemmen en exotische materialen uit alle windstreken. Zij biedt tegelijkertijd inzicht in de Utrechtse domschat die grotendeels verloren is gegaan.

De schatkamer van de Paulusdom in Münster wordt de komende jaren verbouwd. Gedurende deze periode is de domschat op verschillende plaatsen wereldwijd te zien, onder andere in Bamberg, Hildesheim en Cleveland, Ohio. De tentoonstelling in Utrecht vormt de aftrap. Op de expositie zijn de middeleeuwse topstukken te zien, waaronder de befaamde Pauluskop (afbeelding 1). Deze hoofdreliekhouder - één van de oudste in zijn soort - bevat een relik van het hoofd van Apostel Paulus, de beschermheilige van de Dom. Tot de topstukken behoren ook de oudste kokosnootreliekhouder ter wereld (2), een met parels en edelstenen overladen reliekkruis en een fraaie Agnes van goud en zilver (3). Aangevuld met de Utrechtse relieken en archieven wordt de Münster domschat tot leven gebracht.

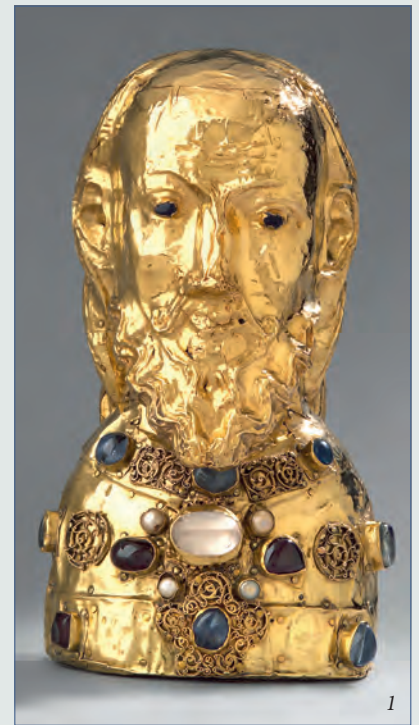
Münster en Utrecht

Uniek aan de Münster domschat is dat de verzameling bijzonder goed intact is, een voor (Noord)Nederland ongekend fenomeen. Van de Utrechtse domschat is daarentegen bijna niets bewaard gebleven. Voor de archieven van beide domschatten geldt het tegenovergestelde. In Münster zijn, onder andere door een grote brand in 1527, vrijwel alle

middeleeuwse archieven verloren gegaan. Er is dan ook haast niets bekend over de Münster schat in de middeleeuwen. De archieven van de Utrechtse bisschoppen en het domkapittel (nu in Het Utrechts Archief) zijn juist zeldzaam goed overgeleverd. Daardoor kunnen we de totstandkoming, het functioneren en het gebruik van de Utrechtse schat goed volgen. De Utrechtse Domkerk blijkt in de hoge middeleeuwen (ca 1000 tot 1250) in het bezit geweest te zijn van een verzameling die vergelijkbaar was met die van de Münster Paulusdom. Die overeenkomst gold ook voor de bisdommen Utrecht en Münster die beide onder het Aartsbisdom Keulen vielen. De Utrechtse archieven, waaruit op de tentoonstelling een tiental documenten uit Het Utrechts Archief te zien zal zijn, geven niet alleen een uniek beeld van de Utrechtse schat, maar ook gouden informatie voor de Münster domschat.

Utrechtse domschat

Net als de schat van Münster bestond de kern van de Utrechtse domschat uit rijkversierde liturgische voorwerpen en relieken van onder andere Sint-Maarten, Agnes en Pontiaan. In 1578 zijn alle schatten van de Utrechtse kerken, waaronder die

van de Dom, op last van de Staten-Generaal in Brussel omgesmolten ten behoeve van financieel gewin. De relieken werden echter in veiligheid gebracht. Dankzij vele reliekreders is de reliekschat uiteindelijk in de Oudkatholieke Gertrudiskathedraal terechtgekomen. Deze kern van de Utrechtse domschat zal op de tentoonstelling te zien zijn.

Omdat de relieken zo goed bewaard zijn behoeft ons begrip van een schat nuanceren. Een schat betreft niet enkel het goud en zilver, dat werd immers om zijn financiële waarde omgesmolten, maar voor velen - toen en nu - vormden juist de relieken de ware schat.

Naast de relieken zijn er drie objecten uit de Utrechtse schat bewaard gebleven, die zich alle in de collectie van Museum Catharijneconvent bevinden. Het betreffen de hamer van Sint-Maarten, en de zogenaamde Ansfridus- (4) en Bernulfuscodex. Deze 'overlevers' worden op de expositie herenigd met de bewaard gebleven relieken.

Het Utrechtse bisschoppelijk archief leert ons dat Balderik (bisschop van Utrecht 918-975) de relieken van de heiligen Agnes, Pontiaan en Benignus verzamelde. Vooral de relieken van Agnes en Pontiaan spelen in de geschiedenis van de Dom een promi-

Annabel Dijkema

Kunsthistorica en junior conservator
middeleeuwen

V.l.n.r.: 1 Pauluskop, Münster, ca. 1060; 2 Kokosnootreliëkhouder, houder: Münster, 1230-1250; bergkristallen bekroning: Iran, 10e eeuw; 3 Heilige Agnes, Münster, ca. 1520.

□ FOTO'S STEPHAN KUBE | DOMKAMER VAN DE PAULUSDOM, MÜNSTER

nente rol. Tot de talloze spectaculaire schenkingen behoort die van David van Bourgondië (bisschop van Utrecht 1456-1496), die een met parels en edelstenen overladen gouden kerststalletje aan de Dom doneerde. In het kleinood zitten relikven: haar van Maria en een stukje van haar mantel. David van Bourgondië vergat niet om tussen al die pracht en praal zijn wapenschild te laten afbeelden, zodat iedere aanschouwer zou weten dat hij de gulle gever was.

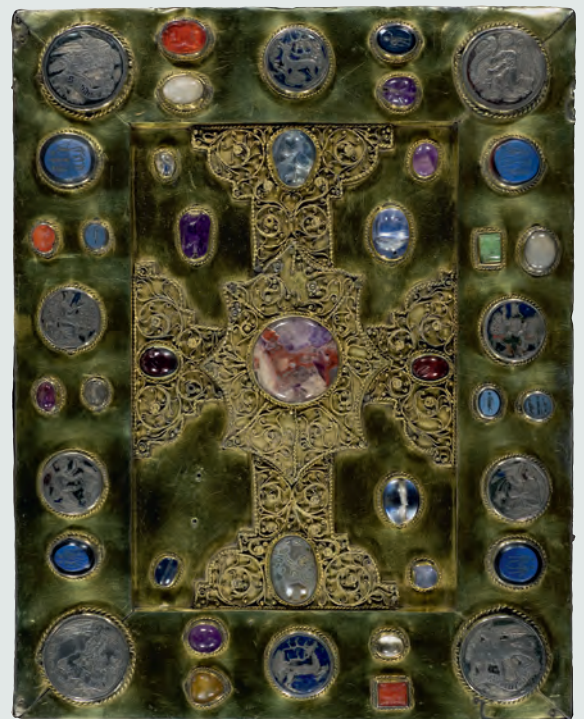
Ook de makers van de schatten zijn bekend. De overgeleverde documenten geven ons bijvoorbeeld inzicht in de totstandkoming van de schrijn voor de relikven van de heilige Pontiaan. In 1460 werd bij edelsmid Tyman IJsbrantss een zilveren houder besteld. In de werkovereenkomst voor deze eervolle opdracht wordt vermeld dat het kapittel het zilver zal leveren en dat de houder binnen drie jaar af moet zijn. In de jaren erna maakte het domkapittel zware tijden door en ontving het - ondanks de zilveren lepeltjes van gelovigen - onvoldoende zilvergeschenken om IJsbrantss van materiaal te voorzien. Bij de dood van IJsbrantss in 1494 was de schrijn onvoltooid en het domkapittel besloot om de opdracht voor de Pontiaanreliëkhouder over te dragen aan edelsmid Abell van de Vechte. Van de

Vechte voltooide de houder in 1502, ruim 40 jaar later dan gepland.

Münster domschat

Het oudst bekende archiefdocument over de Münster domschat betreft een inventarislijst uit 1558 - de middeleeuwen waren al even achter de rug. Wonderbaarlijk genoeg zijn bijna alle voorwerpen die op de inventaris staan nog in de schat aanwezig. Dat is niet vanzelfsprekend gebeurd, ook de Münster schat is meermaals bedreigd, onder andere tijdens het gewelddadige regime van de wederdopers in de jaren 1534-1535. Waarschijnlijk is er in deze periode een aantal schatstukken verdwenen, maar de middeleeuwse kern is ondanks alle historische woelingen bewaard gebleven. In de tijd van de Franse bezetting is een gedeelte van de domschat op last van Napoleon verkocht en omgesmolten, maar dit betrof enkel Barokke voorwerpen. In de Tweede Wereldoorlog is de domschat gered, omdat toenmalig conservator Theodor Wieschebrink die tijdig elders opsloeg. Na een bombardement op 10 oktober 1943 stond de dom in lichterlaaie.

In de komende expositie is het dankzij de Münster domschat mogelijk een verloren verhaal uit de Nederlandse geschiedenis te visualiseren.

4 Ansfriduscodex, boekblok Sankt Gallen, 950-1000; boekband, 1200-1400 met latere toevoegingen.

□ FOTO HETFOTOATELIER | MUSEUM CATHARIJNECONVENT, UTRECHT

Romualda van Stolk in het Rosa Spier Huis, 2007

□ FOTO MAARTJE BLIJDENSTEIN | ANP, COLLECTIE AFP

Baksteen en beton

Vergeeten monumentale kunst van Romualda van Stolk

In 2015 ijverde de Commissie Cultureel Erfgoed van Oud-Utrecht voor het behoud van de baksteenreliëfs van wijkgebouw De Prinsenhof aan de Eykmanlaan, dat toen gesloopt werd. Nu wachten de reliëfs in een stellage op herplaatsing. Pas vorig jaar werd duidelijk wie ze gemaakt heeft: Romualda Bogaerts-van Stolk (1921-2012), tussen 1955 en 1970 de schepper van baksteen- en betonreliëfs aan gebouwen van de architecten Linsen en Van Overhagen in Utrecht en Amersfoort.

In mei 2018 schreef ik in de DUIC Krant over twee grote betonreliëfs aan de flat aan de Tannhäuserdreef, toegeschreven aan Harry op de Laak. Na publicatie meldde zich echter Joop Coops, jarenlang administrateur bij architectenbureau Van Overhagen en later 'zaakwaarnemer' van kunstenares Romualda van Stolk. Hij wist dat de betonreliëfs van haar waren, net als de baksteenreliëfs aan de Eykmanlaan. Op basis van zijn informatie en archiefmate-

riaal, gecombineerd met aanvullend onderzoek, kunnen we het monumentale oeuvre van deze bescheiden kunstenaar aan de vergetelheid onttrekken.

Opgroeien in artistiek milieu

Romualda Mimosa Maria van Stolk werd in 1921 in Huis ter Heide geboren in een welgestelde en kunstzinnige omgeving. Haar vader, de arts Adriaan Pieter van Stolk

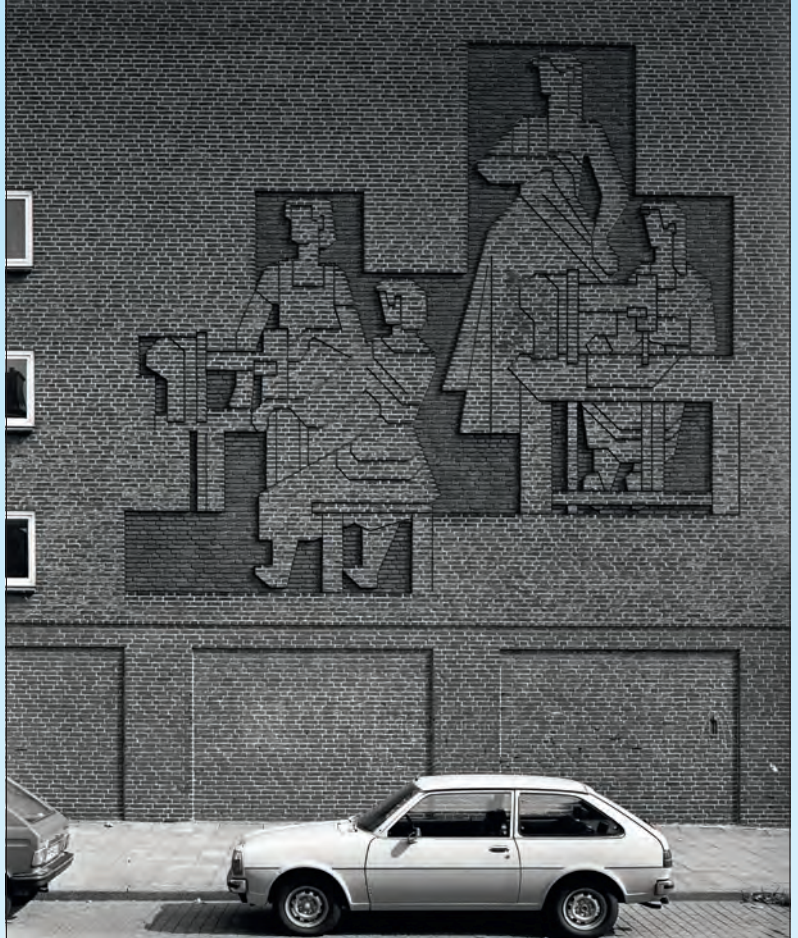
Arjan den Boer

Studeerde Algemene Letteren in Utrecht. Hij schrijft o.a. in de *DUIC Krant* over kunst aan gebouwen. Samen met Bettina van Santen geeft hij de 34e Van der Monde-lezing over hun boek *Utrecht bouwt 1945-1975*.

(1883-1926), was beheerder van de kunstcollectie van zijn grootvader, het Museum Van Stolk in Haarlem. Haar moeder, jonkvrouwe Sophie van der Does de Willebois (1891-1961), had aan de Rijksakademie van beeldende kunsten gestudeerd en was keramiste. Aad en Fiet, zoals hun roepnamen luidden, waren bevriend met de nog jonge Maurits Cornelis Escher, met wie ze in 1921 een boek maakten. Escher ging ook mee op een reis naar Spanje als oppas voor Romualda en haar broertje Jan. Kort daarop verhuisde het gezin naar Italië. Romualda's moeder had daar een aardewerkfabriek overgenomen in Vietri sul Mare (Salerno).

'Mijn vader had het slechte idee om dood te gaan toen ik goed vier jaar oud was', vertelde Romualda later. Hij overleed aan tuberculose. Haar moeder hertrouwde met de jonge Italiaanse keramist Luigi de Lerma (1907-1965). Na ook nog enkele jaren op Rodos te hebben gewoond en gewerkt, vestigden zij zich in 1934 met een pottenbakkerij in Groenekan. Romualda bezocht de Werkplaats Kindergemeenschap, de creatieve school van Kees Boeke in Bilthoven. Daarna haalde ze een LO-akte Tekenen en begon in 1940 in navolging van haar moeder aan de Rijksakademie van beeldende kunsten in Amsterdam. In 1943 trouwde Romualda met haar medestudent Pieter Bogaerts (1920-1983). Omdat zij niet werd toegelaten tot de opleiding Monumentale kunst bij hoogleraar Heinrich Campendonk, wat haar ambitie was, verliet ze teleurgesteld de academie. Het moet in deze oorlogsjaren zijn geweest dat Romualda en Pieter bevriend raakten met Bart Linssen (1915-1971) en Albert van Overhagen (1919-1991). Zij waren destijds studenten aan het VHBO (Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht), de latere Academie van Bouwkunst Amsterdam. Deze instelling had toen nog geen eigen gebouw; de lessen werden deels gegeven in de Rijksakademie van beeldende kunsten.

Tijdens de oorlog nam het aantal VHBO-studenten toe in voorbereiding op de komende wederopbouw. Als secretaris van de studievereniging werkte Albert van Overhagen in 1945 mee aan het opzetten van een (V)HBO-vestiging in Utrecht, zoals toen in meerdere steden gebeurde (uiteindelijk kwam deze vestiging in Arnhem). In 1948 studeerden Linssen en Van Overhagen gezamenlijk af op een ontwerp voor een museumgebouw, begeleid door Sybold

Baksteenrelief Naaiatelier uit 1955, Technische School voor Mode en Kleding, Nolenstraat 33 in Utrecht

□ FOTODIENST GAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

van Ravesteyn. Van Overhagen vestigde zich als architect in Utrecht, terwijl Linssen bij de gemeente Rotterdam ging werken aan de wederopbouw van die stad. Romualda en Pieter Bogaerts bleven in Amsterdam en hielden zich onder andere bezig met het ontwerpen van theaterdecors.

Romualda van Stolk met haar ouders en broertje, ca. 1925

□ FAMILIEARCHIEF

Nauwkeurig meemetselen

In 1955 komen we het kunstenaarsduo tegen in Utrecht, en wel in een kelderbox. Het *Utrechtsch Nieuwsblad* schreef: 'Een der kelders van de in aanbouw zijnde flats aan de Noordzijde van de Stadionlaan is omgetoverd tot atelier. Daar werkt van de vroege morgen tot het avondeten roept, het echtpaar Bogaerts-De Lerma. Twee beeldende kunstenaars die na veel internationaal zwerven, het maken van wand- en decorschilderingen wellicht eindelijk hun bestemming gevonden hebben in de realisatie van de gedachte, dat de kunstenaar op een of andere wijze functioneel moet samenwerken met de ambachtsman in het bouwbedrijf.' Romualda gebruikte in die jaren haar stiefvaders achternaam als meisjesnaam, en maakte ook dezelfde artistieke keuze als Luigi de Lerma, die zich inmiddels aan de monumentale kunst had gewijd en vooral mozaïeken maakte. Voor de portiekflats aan de Stadionlaan 2-16 maakten Romualda en Pieter vier sets van drie mozaïek-gevelstenen met abstracte motieven voor op de geel-wit gestreepte muur boven de ingangen, nog altijd aanwezig.

Eveneens in 1955 bedachten de beide kunstenaars samen met Albert van Overhagen de techniek die zij de jaren daarop vaak zouden toepassen: het baksteenrelief. Aanleiding was Van Overhagens ontwerp voor de Technische School voor Mode en Kleding aan de Nolensstraat. 'We wisten eerst niet hoe we de school nu eens met een artistiek geheel moesten aanvullen. We wilden niet een los beeld of iets van dien aard aan de school aanbrengen', vertelde de architect aan het UN. Het reliëf werd niet in de muur gehakt maar tijdens de bouw mee-gemetseld. 'Deze oplossing was er één uit duizend, want het werk ging normaal door. Alleen moesten vertrouwde lieden de muur op die speciale manier - steentje naar binnen, steentje naar buiten - heel nauwkeurig opbouwen.'

De metselaars, die de tijdrovende klus deels onbetaald deden uit liefde voor hun vak, kwamen ook aan het woord: 'Zoiets hebben we nog nooit gemaakt en dat zal ook wel niet meer voorkomen.' Het kunstwerk toonde vier kleermaaksters achter naaimachines. Bij de sloop van de school in de jaren negentig ging dit reliëf verloren.

Baksteenrelief Mercurius uit 1958 aan de tunnel Amsterdamseweg/Stadsring in Amersfoort

□ FOTO WILLEMNABUURS | WIKIMEDIA COMMONS

Baksteenrelief Gezin op trap uit 1961, Van Bijkershoeklaan 387 in Utrecht

□ FOTO BRBBL | WIKIMEDIA COMMONS

De wederopbouwperiode was dankzij de percentage-regeling - 1,5 procent van de bouwsom van overheidsgebouwen werd aan kunst besteed - een bloeitijd voor de monumentale kunsten. Nieuwe technieken zagen het licht, oude technieken kregen nieuw leven ingeblazen. Baksteenreliefs werden in deze periode door verschillende kunstenaars toegepast, soms met speciaal gevormde of gekleurde stenen of door vormen in de baksteen uit te hakken. Weer anderen maakten er alleen decoratieve patronen mee, terwijl Bogaerts en Van Stolk herkenbare figuratieve voorstellingen ontwierpen.

Amersfoort en Utrecht

In 1956 werd Bart Linssen de opvolger van David Zuiderhoek als stadsarchitect van Amersfoort. Dat hij onder tussen contact had gehouden met Romualda en Pieter Bogaerts bleek toen hij hen in 1958 inschakelde voor een baksteenrelief aan de zijmuur van de tunnel onder de spoorlijn aan de Amsterdamseweg (Stadsring). Hier maakten zij een voorstelling van de handelsgod Mercurius, een gevleugeld wiel (symbool van de spoorwegen) en vogels. Het reliëf is nog aanwezig, al is de voetgangerstrap die ernaast zat verdwenen.

Enkele jaren later maakten de kunstenaars in Amersfoort het baksteenrelief *Sint Bonifatius* aan een portiekflat op de hoek van de Van Randwijcklaan en Columbusweg, en dito reliëfs van oudtestamentische figuren aan de Martuskerk aan de Copernicusstraat. Dit kerkgebouw was ontworpen door Albert van Overhagen. Er was dus een wisselwerking tussen de kunstenaars en de beide architecten in Utrecht en Amersfoort. Linssen ontwierp op zijn beurt kerken in de Utrechtse wijk Overvecht: de Johanneskerk aan de Moezeldreef en de Stefanuskerk aan de Braziliëdreef. Hij hanteerde daarbij het 'plastische getal' van monnik-architect Dom Hans van der Laan, voorman van de Bossche School. Ook Romualda droeg bij aan de kerken in Overvecht: een kiezelmozaïek van een adelaar aan de Johanneskerk en de reliëfletters STEFANUS aan het andere kerkgebouw. Overigens werd het Johannes-mozaïek bedacht door de acteur Carol Linssen, zoon van de architect, met wie Romualda een goede band had; het was dus een coproductie. Bart Linssen maakte voor zijn Utrechtse werken gebruik van het kantoor van Van Overhagen, zonder dat ze een formeel partnerschap hadden. Hij was in deze periode ook lid van de Utrechtse Schoonheidscommissie (Welstand).

Tot ongeveer 1965 worden Romualda en Pieter Bogaerts meestal samen genoemd als makers van kunst aan gebouwen; daarna alleen Romualda. Het is de periode waarin zij scheidden van tafel en bed. Romualda ging verder met monumentale kunst, Pieter met decorschilderingen. We mogen daarom aannemen dat Romualda al in de gezamenlijke periode richtinggevend was voor de monumentale kunstwerken. Bijvoorbeeld bij de baksteenreliëfs die onder tussen in Utrecht waren gerealiseerd, zoals van een gezin op een trap aan de Van Bijkershoeklaan in Transwijk (nog aanwezig). En natuurlijk in 1962 bij het dubbele reliëf aan het Hervormd Wijkcentrum Prinsenhof in Tuindorp-Oost, getiteld *De Prinsemarij* - hier niet bedoeld als bijnaam voor de politie, maar als een optocht van een prins te paard met vaandel dragers.

De bouw was in deze periode een mannenwereld. Hoewel men minder opkeek van een kunstenares dan van een architecte, waren de meeste monumentale kunstenaars man. Afgaand op het boek *Kunst van de wederopbouw* was ongeveer 15 procent van hen vrouw, van wie velen dan nog textielkunstenaar. Aan Utrechtse gebouwen werkten rond 1960 behalve Romualda Bogaerts ook de kunstenares Antoinette Gispén en Frieda Hunziker, terwijl Helene Hulst-Alexander en Han Schröder als architecte actief waren. De positie van vrouwelijke ontwerpers mocht maatschappelijk dan niet vanzelfsprekend zijn, voor Romualda zelf waarschijnlijk wel. Zij had immers haar moeder als voorbeeld, die al voor de oorlog student, kunstenaar, ontwerper en ondernemer was.

Van baksteen naar beton

In 1963 liet Romualda Bogaerts-van Stolk zien dat zij ook verfijnde werken voor interieurs kon maken. Het architectenbureau van Albert van Overhagen verhuisde van de Biltstraat 200 naar de Ramstraat 37, waar zij in het trappenhuis een fresco-reliëf realiseerde in natte specie (het schijnt dat ze er tijdens de uitvoering ook bleef slapen). Bouwlieden

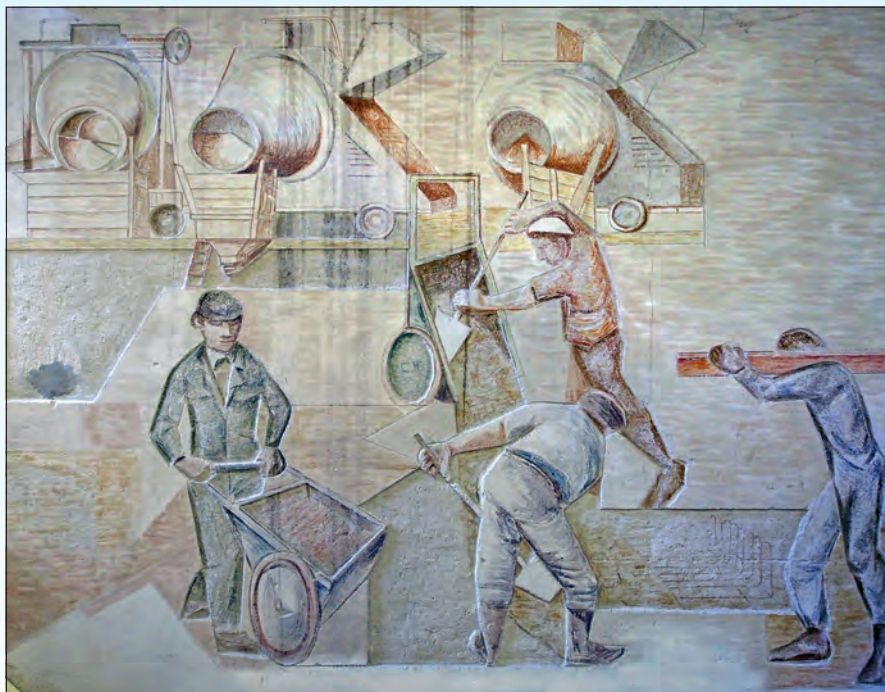
Baksteenreliëf *De Prinsemarij* uit 1962 aan wijkcentrum Prinsenhof, Eykmanlaan 431 in Utrecht

□ FOTO F.F. VAN DER WERF | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

op steigers met betonmolens en kruiwagens vormden het toepasselijke thema. Dit kunstwerk bleef, beschadigd door een lekkage, deels bewaard in wat nu het kantoor van een belastingadviseur is.

In de jaren zestig vond er in de bouw een omslag plaats van baksteen naar beton die we ook terugzien in het werk van Romualda van Stolk. Traditionele bouwmethoden maakten plaats voor grootschalige, goedkope maar robuuste betonconstructies. Tegelijk verschoof de mainstream architectuurstijl van traditionalisme naar functionalisme.

Ook Van Overhagens bouwwerken werden grootschaliger, zoals de 250 meter lange flat aan de Tannhäuserdreef

Detail fresco-reliëf *Bouwlieden* uit 1965, kantoor Ramstraat 37 in Utrecht

□ FOTO ARJAN DEN BOER

Betonreliëf Apollo uit 1965, flat Tannhäuserdreef in Utrecht

□ FOTO ARJAN DEN BOER

in Overvecht die hij in 1964 voor bouwbedrijf Lisma ontwierp. Het flatgebouw van zes verdiepingen werd geconstrueerd volgens de 'arbeidsbesparende methode' oftewel het gietbetonsysteem. Per verdieping werd een bekisting gemaakt en vervolgens vol beton gestort, en na harding werd dit proces herhaald voor de volgende etage.

Ter aankleding kreeg de flat nog een traditionele plint en zijmuren van baksteen, maar beeldbepalend zijn de twee betonnen liftkokers die boven het gebouw uitsteken. Ze werden over de hele hoogte voorzien van de volgende kunstzinnige samenwerking tussen Albert van Overhagen en Romualda van Stolk: betonreliëfs. Net als eerder de baksteenreliëfs waren ze integraal onderdeel van het bouwwerk. De bekisting werd per verdieping gemaakt met latjes, waardoor alle lijnen recht zijn. Het gieten van het beton gebeurde ter plekke tijdens het optrekken van de liftkokers zelf.

Elk deel van het dubbelkunstwerk is zo'n twintig meter hoog en acht meter breed. Romualda koos de Romeinse goden Apollo en Diana als thema, omdat die als tweeling een eenheid vormen, terwijl ze inhoudelijk verschillen als man en vrouw en dag en nacht. Op de rechterkoker is Apollo als god van de poëzie en muziek afgebeeld met een luit, omringd door vee en vogels. Apollo werd ook vereerd als zonnegod, vandaar de zon met stralen. Op de andere

liftkoker is het juist de maan die schijnt over een jachttafel, want Diana was de godin van de jacht en de maan. Ze is afgebeeld met pijl en boog, jachthonden en een hert.

In 1970 gebruikten Van Stolk en Van Overhagen dezelfde techniek aan het hervormde bejaardencentrum Zuylens in de Perudreef, deze keer echter niet voor een doorlopende voorstelling. Aan de slanke liftkoker van bijna 40 meter hoog ontwierp Romualda elf betonreliëfs die elk een paartje dieren voorstellen. De beesten lijken uit alle werelddelen te komen: leeuwen, zebra's, krokodillen, dromedarissen en kangoeroes, maar ook geiten en varkens. Wellicht een verwijzing naar de Ark van Noach, waarin volgens het bijbelverhaal van elke diersoort een mannetje en vrouwtje aan boord waren. Of misschien was de 'betonnen dierentuin' geïnspireerd op de straatnamen in Overvecht, die immers variëren van Afrikadreef (leeuwen) tot Orino-

Betonreliëfs Dierparen uit 1970 aan liftkoker woonzorgcentrum Zuylens in de Perudreef 8 in Utrecht

□ FOTO ARJAN DEN BOER

codereef (krokodillen). Binnen in Zuylenstede maakte Romualda ook een muurschildering met dieren, die al na enkele jaren werd verwijderd. Een ontwerptekening bleef wel bewaard, terwijl de betonreliëfs nog altijd de liftkoker sieren, net als aan de Tannhäuserdreef.

Kunstzinnig kluizenaar

In 1970 verhuisde Romualda op advies van Bart Linssen van Amsterdam naar de Betuwe; hij woonde inmiddels zelf met zijn gezin op een boerderij bij Leerdam. Romualda verbleef eerst in een woonwagen bij het kunstenaarsechtpaar Ron en Jorien Rooijmans, voor wie Linssen ook als mecenas fungeerde. Later bouwde Gijs van der Leek (neef van Bart van der Leek) een huisje annex atelier voor haar in Acquoy. Hij werkte op het kantoor van Van Overhagen, waar Romualda goede contacten had met iedereen, volgens toenmalig administrateur Joop Coops: 'Elk personeelslid was bevriend met Romualda, omdat ze zo innemend was.'

In 1971 overleed Bart Linssen op 55-jarige leeftijd en nam Van Overhagen diens rol als mecenas voor Romualda over. Hij deed dit opmerkelijk genoeg door haar een arbeidscontract bij het architectenbureau te geven. Ze werd voor drie dagdelen per week royaal betaald voor 'het geven van adviezen of het maken van ontwerpen van kunstwerken en de uitvoering daarvan ter verfraaiing van bouwwerken in opdracht en onder toezicht van Architectenbureau Van Overhagen BV'. Bepaald een uniek dienstverband!

Niet lang nadat Romualda een vast contract kreeg bij Van Overhagen, kwam er juist een einde aan de periode waarin zij monumentale kunst maakte. Misschien wel door de verhuizing van de stad naar de Betuwe veranderde haar artistieke interesse. Voor Van Overhagen maakte ze soms nog kleine kunstwerken als relatiegeschenk, maar met enige tegenzin. Dat het arbeidscontract nog jarenlang doorliep was meer een kwestie van liefdadigheid.

Romualda ging zich vooral richten op schilderkunst en kleine sculpturen ('acquoyse bouwsels'). In tegenstelling tot de voor iedereen begrijpelijke werken aan gebouwen - een vorm van toegepaste kunst - kreeg haar latere kunst een autonoom karakter. Toen Overhagen haar in 1984 vroeg wandkunst te maken voor de Oranjekapel aan de Amsterdamsestraatweg bleek ze niet meer in staat tot werken in opdracht. Ze schreef hem: 'Ik kan dus wel werken dankzij jou, maar niet voor jou.'

Bij een tentoonstelling in 1982 schreef *De Telegraaf*: 'Pas de laatste tien jaar is zij er, dankzij een consequente afzondering en door zich uitsluitend op zichzelf te concentreren, toe gekomen een persoonlijke beeldenwereld tot stand te brengen.'

Deze concentratie vond ze eind jaren tachtig des te meer in een afgelegen ruïne in Zuid-Spanje, waar ze leefde als een kunstzinnige kluizenaar. De laatste jaren van haar leven bracht ze op instigatie van Coops door in het Rosa Spier Huis in Laren, een woon-werkcentrum voor oudere kunstenaars. Ze bleef daar kunst maken tot ze er in 2012 overleed. Haar monumentale werk in Utrecht blijft in beton gegoten.

Voor een lijst van monumentale werken van Romuald van Stolk zie: www.arjandenboer.nl/romualda/

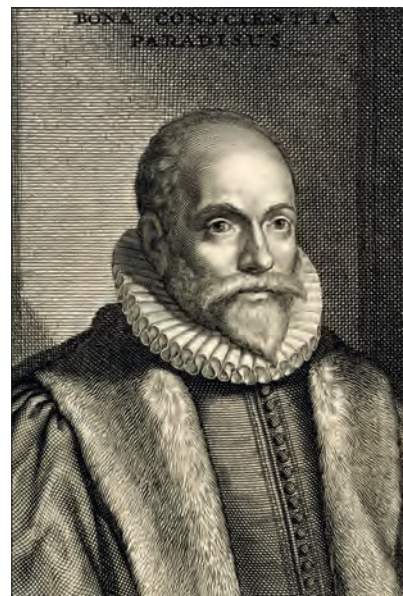

Ontwerptekening muurschildering Zuylenstede door Romualda van Stolk, ca. 1970.

□ COLLECTIE JOOP COOPS

Bronnen

- Archief Joop Coops: diverse documenten van Romualda van Stolk.
- Het Nieuwe Instituut: Archief Academie van bouwkunst Amsterdam, ABAM421.
- Anoniem, 'Eindprojecten H.B.O' in: *Bouwkundig weekblad* 66 (1948) nr.33, 265-272.
- Anoniem, 'Gevelverfraaiing door mozaïek', *Utrechtsch Nieuwsblad* 28-05-1955, 2.
- Anoniem, 'Wij spraken met: A. van Overhagen (reliëf)', *Utrechtsch Nieuwsblad* 27-05-1955, 2.
- Arends, Jan Willem, 'Tannhäuserdreef' op: www.bouwbeeldhouwwerk.nl (offline)
- Burkom, Frans van, e.a., *Kunst van de wederopbouw in Nederland 1940-1965; experiment in opdracht* (Rotterdam 2013).
- Chevalier, Jeanne, en José Angel Valente, *Romualda: Catalogue d'une exposition qui n'aura pas lieu* (Revue d'art TROU no. XVI, Moutier 2006).
- Grinten, Hans van der, *Romualda Bogaerts: schilderijen en acquoyse bouwsels 1973-1982* in Nijmeegs Museum Commanderie van Sint-Jan (Nijmegen 1982).
- Liefland, Harry van, *55 jaar VOA OPL, 20 juli 2003* (interne uitgave Van Overhagen Architecten/OPL Architecten, Utrecht 2003).
- Piller, Micky, 'Flor de Pascua' op: www.escherinhetpaleis.nl
- Wendt, Dave, *Academie van Bouwkunst Amsterdam, 1908-2008* (Rotterdam 2008).

V.l.n.r. Hubert Duifhuis (ca 1515-1581, portret door Hendrick Martensz Sorgh), Johannes Wtenbogaert (1557-1644, portret door Rembrandt van Rijn) en Jacobus Arminius (1560-1609; anonieme prent)

□ COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

Maurits' zwaard. Utrecht als remonstrantse stad 1610-1618

Studies over de godsdienstige ontwikkelingen in ons land tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) beperken zich meestal tot het dominante gewest Holland. Frits Broeyer, oud-hoofddocent kerkgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht, onderzocht de Bestandstwisten in één stad - Utrecht - in het aangrenzende Sticht. Het leverde een boek op dat - hoewel niet gemakkelijk leesbaar - de lezer beloont met nieuwe inzichten en een rijke inhoud.

Hoewel het al dertig jaar geleden is, herinner ik mij als de dag van gisteren de colleges die ik als student maatschappijgeschiedenis in Rotterdam volgde bij Frits Broeyer aan de Universiteit van Utrecht. Broeyer doceerde kerkgeschiedenis aan de theologische faculteit. Hij heeft daar in de loop der jaren honderden jongeren onder zijn gehoor gehad, die zich meestal voorbereiden op het ambt van predikant. In die onderwijsomgeving getuigde het van moed om vooral in werkcolleges met de studenten aan de slag

te gaan met origineel archiefmateriaal, liefst in de studiezalen aan de Alexander Numankade.

Het leren lezen van oud handschrift ging gepaard met het leren begrijpen van de inhoud in de context van het stedelijk leven van Utrecht in de 17e eeuw, want daar ging als vanzelf de aandacht naar uit. Hoewel wat stuntelig qua presentatie, waren de colleges van Broeyer aanstekelijk door de kennis van zaken die hij ten toon spreidde over predikanten, regenten en gewone mannen en vrouwen in de turbulente ontwikke-

lingen in de oude bisschopsstad. Die plaatselijke ontwikkelingen bleken telkens weer af te wijken van wat elders in de Republiek in religie en politiek gebeurde.

Belangwekkende aanvulling

Broeyer kwam nooit gemakkelijk tot het publiceren van boeken en artikelen op basis van de vele informatie die hij uit de archieven opdiepte. Zijn oeuvre bleef, naast zijn nimmer uitgegeven proefschrift over een Engelse theoloog, beperkt tot kleine bijdragen in kerkhistorische tijdschriften en bundels en een hernieuwde editie van andersmans werk over de Statenbijbel. Daarom is het een verrassing dat hij nu op hoge leeftijd, na een productief intermezzo op het gebied van de Utrechtse oorlogs- en verzetsgeschiedenis, een dik boek heeft geschreven over *Het verleden van Utrecht als remonstrantse stad, 1610-1618*. Zo luidt de hoofdtitel van het boek, die beter - zonder 'Het verleden van' - de ondertitel had kunnen zijn, zoals de ondertitel *Maurits' zwaard* een fraaie hoofdtitel zou zijn geweest.

Boekbespreking

Frits Broeyer, *Het verleden van Utrecht als remonstrantse stad, 1610-1618. Maurits' zwaard*. Utrecht, Uitgeverij Matrijs, 2018. ISBN: 978 90 5345 543 2. 384 pagina's, € 24,95.

Fred van Lieburg

Hoogleraar religiegeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van zijn hand verschijnt *'Synodestad: Dordrecht 1618-1619'* (Amsterdam: Prometheus, 2019).

Uitgeverij Matrijs heeft zoals gebruikelijk voor een prachtige, gebonden en geïllustreerde uitvoering gezorgd, maar niet geïnvesteerd in een redactionele begeleiding van de auteur. Of het moeten de introotjes en slotalinena's zijn, toegevoegd om de lezer wat houvast te geven in de openvolging van de twaalf lange, niet gemakkelijk leesbare hoofdstukken. Broeyer heeft een warrige betoogtrant en een moeizame schrijfstijl, gekenmerkt door brokkelige zinnen met overbodige komma's.

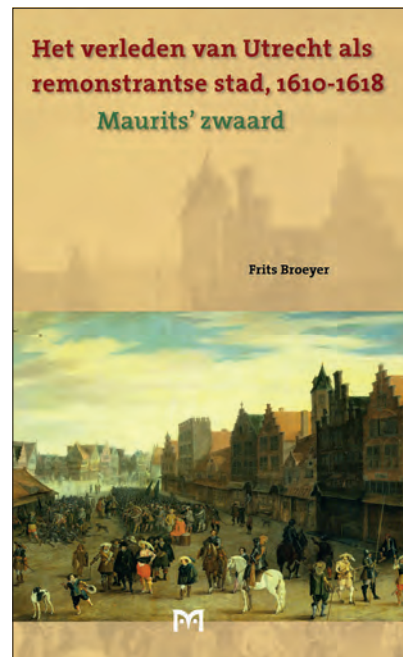
Maar we moeten het boek beoordelen op de inhoud. Die is zo rijk, dat we gerust mogen spreken van een belangwekkende aanvulling op de wetenschappelijke literatuur over het Twaalfjarig Bestand en zelfs over de Tachtigjarige Oorlog. Broeyer beschrijft namelijk de godsdienstige ontwikkelingen in de stad Utrecht vanaf de protestantse kerkhervorming in 1578 tot de erkenning van de remonstrantse gemeente in 1631 in de context van de politieke en sociale verhoudingen in het geheel van de Nederlanden. Waar de gangbare geschiedschrijving zich meestal beperkt tot het dominante gewest Holland, richt Broeyer de schijnwerper op de niet minder relevante gang van zaken in het aangrenzende Sticht. Daarbij neemt hij terecht een aanloop vanaf de politieke en religieuze omwenteling rond 1580. Hij baseert zich deels op de bestaande studies van Benjamin Kaplan en het auteursduo Truus van Bueren en Corinne van Dijk.¹ Misschien was een start vanuit de door Llewellyn

Bogaers zo omvattend beschreven, integraal katholieke stadscultuur van de zestiende eeuw nog intrigerender geweest.²

Duifhuis, Wtenbogaert, Arminius

Broeyer behandelt in hoofdstuk 1 de spanningen tussen 'Duifhuisianen' en 'consistorialen' als een 'tweedeling van begin af aan'. Hubert Duifhuis was pastoor van de Jacobikerk, die vanaf 1578 op een reformatorische manier preekte en het avondmaal in plaats van de mis bediende. Hij verzette zich echter tegen de leer van Johannes Calvijn en diens volgelingen, zoals in Utrecht de vurige prediker Petrus Datheen. De calvinisten stelden naast de plaatselijke overheid een consistorie of kerkenraad in die bepaalde wie tot de gemeente en het avondmaal werd toegelaten. Het model van Duifhuis dolf het onderpit, maar zijn geest leefde voort in een gematigde stroming onder de Utrechtse gereformeerden of consistorialen. Hun leider werd de predikant Johannes Wtenbogaert.

De religieuze verdeeldheid raakte als vanzelf vermengd met politieke en sociale spanningen. Na een opstand tegen het stadsbestuur in 1610 profileerde zich een beweging rond de Leidse hoogleraar Jacobus Arminius, leerling en criticus van Calvijn. Zijn aanhangers werden naar een remonstrantie of verzoekschrift aan het adres van de Staten van Holland als remonstranten aangeduid, zijn tegenstanders al gauw als contraremonstranten. In de stad Utrecht waren remonstrantse regenten en predi-

kanten heer en meester. Tegen hun eigen tolerante principes in gaven ze de contraremonstranten nauwelijks ruimte. Na de staatsgreep van prins Maurits in 1618 keerden de rollen om. Broeyer beschrijft de details en nuances van deze dramatische ontwikkeling. Pas tegen het einde van zijn boek (de hoofdstukken 11 en 12 en de slotbeschouwing) gaat hij in op het bestaan van een brede middengroep van 'neutralisten', 'stilstaanders' of 'moderaten', die geen uitgesproken keus maakten voor remonstranten of contraremonstranten.

Analyses van wisselend niveau

Broeyer is op zijn sterkst in de analyse van primaire bronnen, dat wil zeggen kerkelijke archivalia en

D'Arminiaensche dreckwaghen, spotprent 1618. De wagen wordt getrokken door twee wilde paarden genaamd 'onenichhey' die allebei een andere kant uit willen gaan. In de wagen zitten Johannes Wtenbogaert (op de bok), Jacobus Arminius, Petrus Bertius, Conradus Vorstius, Jacobus Taurinus, David Joris, Adolphus Venator, Dirck Volkertsz Coornhert en de 'Afvallighe Weder-dooper'. Voor de wagen staan twee jezuiteten. Rechts op de voorgrond proberen twee arminianen tevergeefs ook een contraremonstrantse predikant op de wagen te krijgen. De man links met een brandende fakkel wijst de wagen de weg en stelt Johan van Oldenbarnevelt voor.

□ COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

gedrukte pamfletten. De gereformeerde kerkenraadsnotulen volgt hij op de voet en de vele vlugschriften die vanuit diverse partijen het licht zagen, ontrafelt hij minutieus. Enthousiast onthult hij een niet eerder gebruikt verslag van een levendig godsdienstdebat op 2 mei 1617 in de Utrechtse Statenzaal. Vier contraremonstrantse leken probeerden daarin de acht remonstrantse predikanten te overtuigen van het goede recht van hun richting in de kerk.

Dankzij de vruchtbare pen van Vincent van Drielenburch, een hoogopgeleide ambtenaar die tot 1613 in Utrecht en daarna in Amsterdam woonde, geeft Broeyer ook stem aan iemand die zich beriep op goddelijke openbaringen en daarvoor, gezien zijn vele publicaties, ook gehoor vond onder het volk. De inhoud van het pamflet *De weeghschael*, geschreven door de Utrechtse remonstrantse predikant Jacobus Taurinus, wordt uitvoerig uit de doeken gedaan. Het pamflet verscheen anoniem en leidde tot een politieke rel, omdat de Engelse koning erin werd beledigd. De auteur werd destijds niet opgespoord.

Minder trefzeker is Broeyers hoofdstuk over de Synode van Dordrecht in 1618-1619. Zijn fijne neus voor onbekende bronnen wordt hier gemist. Het *Historisch verhael* waaruit de auteur herhaaldelijk citeert, is niet van Johannes Wtenbogaert maar van Bernardus Dwinglo. Diens rijke roedelboek *Grouwel der verwoestinghe* uit 1622/1623, met bijzonderheden over de Utrechtse synodedeelnemers, is niet benut. Van de twee Utrechtse politieke gecommitteerden op de synode zijn zes berichten bekend die vanuit Dordrecht naar de Staten zijn gestuurd, maar Broeyer lijkt ze niet te kennen. De al in 1828 gepubliceerde brief van Carolus Nielius, geschreven aan Wtenbogaert, kort nadat hij was afgezet als Waals predikant in Utrecht, is niet geraad-

pleegd. Persoonlijk had ik verwacht juist in Broeyers boek eindelijk iets meer te lezen over de remonstrantse ouderling Stephanus van Helsdingen, die na enkele weken in de synodezaal met de noorderzon vertrok.

Positieve balans

Maar uiteindelijk slaat de 'weeghschael' van deze boekbespreking door naar de positieve zijde. Broeyers studie is een uitdaging aan de geschiedwetenschap om de religieuze ontwikkelingen tussen 1570 en 1630 dieper te doorgronden. Mij intrigeert de verandering in de perceptie van de positie van de Utrechtenaar Johannes Wtenbogaert, een centrale figuur in het Twaalfjarig Bestand als geheel. Volgens sommige tijdgenoten was zijn standpunt over de calvinistische predestinatieleer verschoven, volgens anderen en hemzelf was hij stabiel gebleven terwijl de meerderheid van zijn collega's radicaliseerde.

Vruchtbaar is ook Broeyers benadering van de Arminiaanse theologiebeoefening, inclusief prediking en pastoraat, als verzet tegen een tendens van al te ver gaande systematisering van bijbelse gegevens en christelijke leerstellingen. Het primaat van politieke intriges in de religieuze spanningen komt bij Broeyer op natuurlijke wijze naar voren uit de invloed van concrete personen in telkens wisselende specifieke situaties. Kortom, de ingewikkelde dynamiek van de Bestandstwisten, zichtbaar gemaakt vóór een stad, betekent nog altijd een uitnodiging aan het adres van historici om 'het verleden van Nederland als calvinistische staat' niet te verwaarlozen. Dat vergt - getuige dit nieuwe boek - lokale diepgang, een brongerichte aanpak en een scherp oog voor de tijdlagen in zelfs zo'n korte tijdspanne van acht jaar.

Noten

1. Benjamin J. Kaplan, *Calvinists and libertines. Confession and community in Utrecht, 1578-1620* (Oxford 1995); Truus van Bueren en Corinne van Dijk, *Overschilderd. Van Gregorius mis naar Bijbeltekst: de Reformatie van de Utrechtse Jacobikerkerk* (Hilversum 2017).
2. Llewellyn Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholieke Utrecht, 1300-1600*, 2 delen (Utrecht 2008).

Visies op Willibrord

Nederland kent twee 'opvolgers van Willibrord', de één benoemd in Rome, de andere gekozen in Utrecht. De calvinistische Reformatie schafte de bisschop af en neemt daarmee een eigen positie in. Voor het Utrechtse stadsbeeld is dat niet zonder gevolgen gebeven. De stad kent twee kathedralen, terwijl de middeleeuwse kathedraal in protestantse handen is.

Vertegenwoordigers van alle drie denominaties hebben zich in een recent verschenen bundel over de figuur van Willibrord gebogen en noemen hem hier eensgezind 'apostel van de Lage Landen'. De meeste bijdragen handelen over theologie, pastoraat en oecumene met de daaraan blijkbaar inherente vaagtaal. De eerste drie artikelen - over de missie onder de Friezen, de geschiedenis van de getijden van de heilige en Willibrords Engelse wortels - bevredigen een meer historisch gerichte belangstelling. Voor nauwkeurige lezers bevestigt de bundel dat de historische verschillen en geschillen nog steeds bestaan, al is de toon vriendelijker geworden.

Hier en daar komen de Willibrordherdenking van 1939 en het ruiterstandbeeld op het Janskerkhof ter sprake. Over beide onderwerpen is uitvoerig geschreven in het *Jaarboek Oud-Utrecht 1981*, terwijl plaats en functie van het beeld van Termote centraal stonden in een artikel in de bundel *Aan plaatsen gehecht* uit 2012. Geen van beide is te vinden in de literatuurlijst.

Wat die 'opvolging' betreft, dat berust op een constructie achteraf. Willibrord was geen 'bisschop van Utrecht', maar een zendingsbisschop van het Ierse type. Een bisdom heeft hij niet nagelaten en ook geen 'zetel'. Echternach was voor hem belangrijker dan Utrecht. *tvS*

Antoon ten Klooster, Arnold Smeets en Peter-Ben Smit (redactie), *Willibrord door de eeuwen. Botsende culturen en wisselende perspectieven op de apostel van de lage landen*. Berne, Berne Media, 2018. ISBN 978 90 8972 300 0. 205 blz. € 24,90.

de Rijnspoorlijn Amsterdam-Utrecht-Arnhem-Duitsland, en de opgeheven lokale spoorlijnen: de Haarlemmermeerlijn en de Utrechtse Buurtspoorwegen. Het boek is ruim geïllustreerd, maar meer gedetailleerde overzichtskaartjes (met name van de vaarwegen) worden node gemist.

Roland Blijdenstijn en Kees Volkers, *Over historische wegen. Varen, rijden en sporen door de provincie Utrecht*. Amsterdam, Uitgeverij Stokerkade, 2018. ISBN 978 90 79156443. 208 blz. € 19,95.

Perkament met geheimen

Eind vorig jaar was in Het Utrechts Archief een tentoonstelling te zien van middeleeuwse handschriftfragmenten die ontdekt zijn als hergebruikt perkament voor de band van een handschrift of de kaft van een archiefstuk. Vanwege hun kwetsbaarheid waren deze schatten uit de collecties van HUA en de Utrechtse Universiteitsbibliotheek alleen onder zwakke verlichting te bekijken.

Wie de tentoonstelling gemist heeft

of wie de handschriften nog eens (goed) wil zien, kan terecht in de fraai verzorgde bundel *Perkament in stukken*. Die biedt 38 korte hoofdstukken over fragmenten van middeleeuwse teksten uit tien categorieën: bijbel, liturgie, muziek, theologie, recht, wetenschap, geneeskunde, historie en heiligenlevens, literatuur en een restcategorie 'materiële aspecten'. Veel van die fragmenten zijn onderzocht en beschreven door masterstudenten die het wie, wat, waar, wanneer en waarvandaan moesten zien te achterhalen. Enkele volleerde mediëvisten tekenen voor de overige bijdragen en de inleidende hoofdstukken over het onderzoek naar dit soort fragmenten en over de handschriftfragmenten in de collecties van HUA en UB.

Bart Jaski, Marco Mostert en Kaj van Vliet (redactie), *Perkament in stukken. Teruggevonden middeleeuwse handschriftfragmenten*. Hilversum, Verloren 2018. ISBN 97890 8704 742 9. 280 blz., € 29,00.

Ook verschenen

Frederiek Eggink, **"Schoone accoorden en heerlijke melodieën". Van 'Kerkgezag' tot KOV Utrecht, 1853-2018**. Utrecht, Koninklijke Oratorium Vereniging Utrecht, 2018. 54 blz., € 5,00, verkrijgbaar bij Broekmans en Van Poppel, Minrebroederstraat 24. Beknopte geschiedenis van een van de oudste Utrechtse koren, in 1853 begonnen om het niveau van protestantse kerkgezag te verbeteren, nu een algemeen koor dat naast missen en religieuze oratoria ook wereldse composities op het repertoire heeft staan.

J.M. Milo en E.G.D. van Dongen, **Procesgids Hof van Utrecht. Hoofdpijnen van het procederen in civiele zaken**. Hilversum, Verloren, 2018. ISBN 978 90 8704 554 8. 100 blz., € 12,-. Beschrijving van de samenstelling, organisatie, bevoegdheden en gerechtelijke procedures van het Hof van Utrecht (1530-1811) o.a. toegelicht aan de hand van twee casussen. Met name interessant en bruikbaar voor onderzoekers van het archief van het Hof.

Historische infrastructuur

De provincie Utrecht kent vele historische vaarroutes, landwegen en spoorlijnen. Negen daarvan worden beschreven in een boek dat verscheen bij het afscheid van Roland Blijdenstijn van de Provincie Utrecht. 35 jaar lang heeft hij als cultuurhistoricus op allerlei manieren het Utrechtse erfgoed

toegankelijk gemaakt. Samen met Kees Volkers wijdt hij in *Over historische wegen* hoofdstukken aan de Via Regia (N225), de vroeg-middeleeuwse handelsweg tussen Utrecht, Rhenen en Keulen, de 17e-eeuwse Wegh der Weegen (huidige N237 Utrecht-Amersfoort), het Utrechtse deel van Napoleons Route Impériale nr. 2, de oude loop van de Rijn als oudste handelsroute, de turfvaart tussen Vecht en Eem, het Amsterdam-Rijnkanaal,

Het laatste gilde-altaar van Nederland

Sint Eloy in Oog in Al

Het verhaal achter veel kerkelijke objecten verdwijnt steeds meer in de nevelen van de geschiedenis. Neem het opvallende beeld van St. Eloy in de Utrechtse Dominicuskerk. Vakbondshistorie, naoorlogse herzuiling en de zwerftocht van een relikvies blijken erin samen te komen.

St. Eloy wordt in Zeeuws-Vlaanderen en de aangrenzende Belgische regio vereerd als hun eerste geloofsverkondiger. Op dit bedevaartvaantje draagt hij in de linkerhand zijn gekroonde hamer.

□ PRENT, ONBEKENDE MAKER, 1E HELFT 20E EEUW | COLLECTIE MUSEUM CATHARIJNECONVENT

De Nederlandse Katholieke Metaalbewerkersbond St. Eloy was genoemd naar een bisschop van Noyon, tevens hof- en edelsmid, uit de 7e eeuw, die in het Latijn Eligius heette en als heilige werd vereerd. Die bond was met zijn ruim 45.000 leden een van de grootste in de naoorlogse Katholieke Arbeidersbeweging, de KAB. In 1952 vierde St. Eloy zijn 50-jarig bestaan. Juist in dat jaar was KAB-voorzitter A.C. de Bruijn (1887-1968), die zijn loopbaan bij St. Eloy begonnen was, minister geworden voor de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, de PBO. Dat was een organisatie waarin werkgevers en werknemers samenwerkten en waarvan de SER, de Sociaal Economische Raad de bekroning was.

Passend jubileumgeschenk

Het bestuur van de Metaalbond, tevreden over zijn sterke positie en zijn gezonde weerstandskas van f1.250.000,- per 31 december 1951, had zich in de loop van dat jaar al beraden op een passend geschenk bij het gouden jubileum. De leden, zo werd besloten, zouden het bestuur een Eloy-altaar aanbieden, dat een plaats zou krijgen in de eerstkomende nieuwe kerk in Utrecht, waar dat hoofdbestuur gevestigd was.¹ Die kerk werd de Dominicuskerk in Oog in Al, een eenvoudige neo-basiliek in de stijl van de Bossche School, die toen in aanbouw was.

Toeval kan die keuze wel niet geweest zijn, want de Dominicus ging al door voor een modelparochie, de geestelijk adviseur van de Bond, Augustinus Strijbosch, was een dominicaan en bovendien was de algemeen secretaris Johan A. Grasso parochiaan in Oog in Al. Hij was niet de enige vakbondsman die in de wijk woonde.² Geestelijk adviseur M.J. Doesburg, die een rol speelde bij de omvorming van KAB naar NKV, woonde aan de Beethovenlaan. Vanaf 1964, heeft ook NKV-voorzitter en later staatssecretaris Jan Mertens met zijn gezin van tien kinderen nog in Oog in Al gewoond. Hij betrok zowat het grootste huis in de buurt, Corneillelaan 3. 'Wij geneerden ons werkelijk dat wij in zo'n mooi en groot huis mochten wonen, maar heerlijk was het wel', schrijft hij in zijn autobiografie.³ Oog in Al was behalve een wijk van spoorwegmensen en kantoorbedienden ook een wijk van vakbondsbestuurders, die allemaal op het centrale adres Oudenoord 12, het 'Huis van den Arbeid', werkten of er mee te maken hadden. (De Metaalbewerker hadden overigens hun centrale adres aan Koningslaan 9 en later aan Maliebaan 34.)

Elke vierde dinsdag van de maand, de vaste vergaderdag van alle bezoldigde functionarissen van de Bond, werd om 7.30 uur aan het Eloy-altaar een mis opgedragen. Op de voorpagina van het *Bondsblad* lezen we (en horen we de geestelijk adviseur souffleren): 'Het Bondsbestuur vertrouwt, dat elk lid dat daartoe in de gelegenheid is, of bij zijn verhindering minstens één van zijn huisgenoten, op diezelfde dag of minstens op de daaraan voorafgaande Zondag in de eigen parochiekerk tot datzelfde doel de H. Mis bijwoont en communiceert.'⁴

Vooraf in dat 'vertrouwt' en het herhaalde 'minstens' is de dwangtoon te horen die de clerus destijds hanteerde. Hoe moesten die afdelingsbestuurders uit het hele land om half acht in de ochtend in Oog in Al zijn?

Dubbeltjes en kwartjes van de leden

De installatie van het Eloy-altaar, al direct *gilde-altaar* genoemd, past in het optimisme van de confessionele vakbeweging van die dagen, die oppervlakkig gezien de wind in de rug leek te hebben.

Het voorstel van het bestuur was om een geldinzameling onder de leden te houden ter bekostiging van het

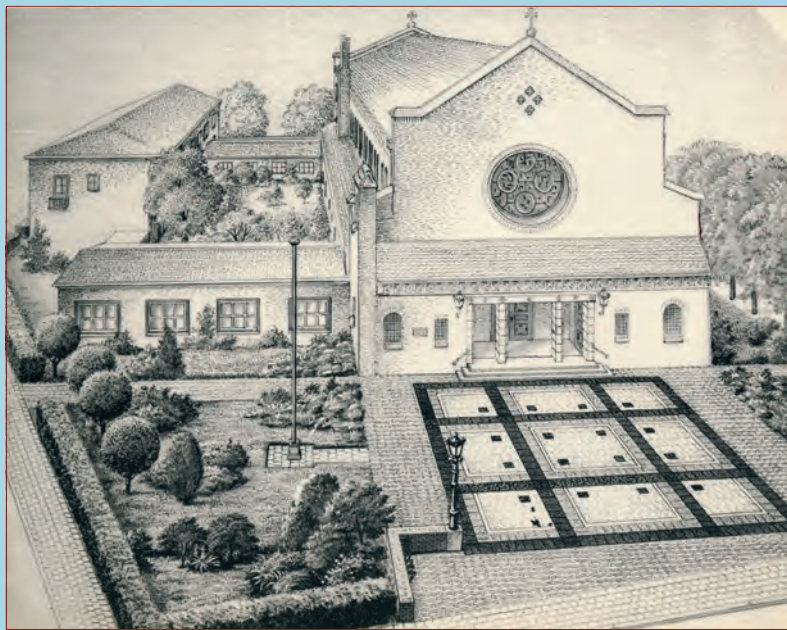

Interieur van de Dominicuskerk met rechts naast het hoofdaltaar het St. Eloy-altaar.

□ FOTO MARCELLA DORIGO

altaar. Financiering uit de lopende middelen had makkelijk gekund, maar er werd de voorkeur gegeven aan een dubbeltjes-en-kwartjes-van-de-mensenproject.

Op 9 juli 1951 kon de bestuurders worden verteld dat de bouwpastoor van de Dominicus het aanbod van een Eloy-altaar voor zijn kerk, die nog niet eens in gebruik was genomen, dankbaar had aanvaard. In de vergadering van 12 februari 1952 lag een keuze voor tussen twee ontwerpen, waarvan dat van de hand van de Bunnikse siersmid Harry

De Dominicuskerk Oog in Al in vogelvlucht. De lage vleugel links van de kerk is de pastorie. Daarachter het stadsklooster van de dominicanen. Achtergrond: de vleugel met sacristie en bij-sacristie met daaraan grenzend de besloten binnenhof. Alles bijeen een uniek naoorlogs kloostercomplex.

□ TEKENING, MAKER ONBEKEND, PARTICULIERE COLLECTIE

Het Eloy-altaar in de Dominicuskerk te Utrecht. Onder het beeld is de relik aangebracht. Onderzoek heeft uitgewezen dat het gebeente, waaruit ze is genomen, stamt uit de Merovingische tijd.

□ FOTO MARCELLA DORIGO

de Groot (1902-1991) de voorkeur kreeg. Het andere, afkomstig uit de werkplaats van de Gebroeders Van Roosmalen aan de Oosterkade, werd te overdadig gevonden; de pastoor was bang dat het de oudchristelijke soberheid van het hoofdaltaar zou overvleugelen.

In maart moest De Groot nog enkele praktische zaken wijzigen, waarna hij een ontwerp in hout uitvoerde om een indruk te geven van hoe het geheel het in de Dominicuskerk zou doen. Tenslotte werd op de geplande datum, 3 juni 1952, de eerste dag van een feestdriedaagse vanwege het gouden jubileum, het altaar door pater Strijbosch gewijd. Voorafgaand aan de plechtige mis werd op een met bloemen versierd baartje de Eloy-relik door vier hoofdbestuursleden de kerk binnengedragen, die vervolgens door de geestelijk adviseur onder het beeld werd geplaatst.

Er waren ongeveer 600 leden van de Bond uit het hele land naar Utrecht gekomen. De plechtigheid werd door de KAB volledig op film en geluidsband vastgelegd, het moet allemaal in haar archief terug te vinden zijn. De afrekening bedroeg uiteindelijk voor het altaar met toebehoren (loper, dwaal, missaal met lezenaar) f7.950,-, en het smeedwerk - een staande, gemijterde Eloy in misgewaad met staf (links) en gekroonde hamer (rechts) onder een baldakijn van bijna twee meter - beliep f5.500,-, inclusief twee drie-armige kandelaars. Er zouden aan dat gilde-altaar geregeld missen worden opgedragen tot intentie van de leden, en de enthousiaste pastoor sprak van de Dominicus zelfs als van een 'gilde'-kerk. Jaarlijks zou er uit naam van de Bond ook een votiefkaars worden aangeboden voor het altaar van zijn patroonheilige.

In 1973 liet de Industriebond NKV weten dat 'St. Eloy' door fusie met drie andere bonden was geliquideerd en dat met de kaarsenfabriek was afgesproken dat de leverantie van de Eloy-kaars zou worden stopgezet.⁵ De leden van de dubbeltjes en de kwartjes - dat was nog maar net twintig jaar daarvoor - was niets gevraagd, zulke besluiten werden in het Nederland van de zuilen aan de top genomen. Het Bondsaltaar staat er sindsdien zonder Bond.

Noyon, de bisschopsstad van Eloy, waar zijn relikken werden (en worden) vereerd. De kerk met de twee torens is de kathedraal.

□ ETS CLAUDE CHASTILLON, 1591 | MUSÉE CALVIN, NOYON

Reliekhouders met stukje rib van St. Eloy dat zich in het glazen kistje onder het beeld bevindt.

□ FOTO MARCELLA DORIGO

Een rib uit zijn lijf

De zwerftocht die de relik achter de rug had, verlegt het historisch perspectief van Oog in Al naar de grote geschiedenis van Europa.

In de Middeleeuwen was het lichaam van Eloy een twistappel tussen de benedictijnen van Noyon en het kathedraal kapittel van de bisschopsstad. Beide partijen wilden de inkomsten van de pelgrimage monopoliseren. Gedurende de Franse Revolutie, toen de reliekschrijnen werden omgesmolten en de vereerde resten erin op straat belandden of werden verbrand, slaagde een koster erin het lichaam van sint Eloy in veiligheid te brengen.

In 1905/6 waren er opnieuw antiklerikale regeringen aan het bewind in Frankrijk, die het ook nu weer op de kerkelijke goederen hadden voorzien. Tegen het einde van 1906 vertrouwde het kathedraal kapittel zijn reliekenschat uit voorzorg toe aan de benedictijnen van Wisques (NW-Frankrijk, bij Saint-Omer), die Frankrijk waren uitgezet en op dat moment in België verbleven. Onder die relieken bevond zich het gebeente van sint Eligius, althans een groot deel ervan. De Franse benedictijnen brachten de relieken in veiligheid bij de zusters van de OL Vrouwe-abdij in Oosterhout (N.Br), vanwaar ze op 7 juni 1907 aan de Paulusabdij werden overgedragen.

Vanaf dat ogenblik werd in de abdij elk jaar op 1 december een gedachtenis van sint Eloy gehouden. In 1920 kreeg hij zelfs een eigen altaar in de kloosterkerk, ontworpen door Dom Hans van der Laan, de latere architect.

In 1939 kondigden twee kanunniken van Noyon hun komst aan om de relieken in Oosterhout op te halen en ze naar huis terug te brengen. Dat plan kon door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog niet doorgaan. Pas in 1952 ging de tweede abt van Oosterhout, Dom Max. Mähler, de relieken naar Noyon terugbrengen, waar ze met grote plechtigheid in ontvangst werden genomen. Hij mocht twee relieken houden: een rib en een knieschijf. De knieschijf ging naar de nieuwgebouwde Eligiuskerk in

Lidmaatschapsinsigne Nederlandse Katholieke Metaalbewerkerbond St.Eloy, jaren 30 of 40

□ COLLECTIE MUSEUM CATHARIJNECONVENT

Gildebeeld van Eloy als hoefsmid met paardenbeen. Eloy sneed lastige paarden, die nieuwe hoefijzers moesten krijgen, de poot af. Door de macht die Christus hem had gegeven, kon hij de poot zonder problemen weer aanzetten.

□ MAKER ONBEKEND, FRANKRIJK, 1E KWART 16E EEUW | COLLECTIE MUSEUM CATHARIJNECONVENT

Oostburg (Zeeuws-Vlaanderen), de rib, althans een minuscuul deel ervan, kwam naar Utrecht, waar hij een eervolle plaats kreeg in de Dominicuskerk.⁶

Gilde en Zuil

Bij de aanbidding van het altaar verwees Bondsvoorzitter J.G. van den Brink naar het begin van de 14e eeuw, toen het Bossche smedengilde in de St. Janskathedraal zijn eigen altaar installeerde. 'Wij borduren verder op een heel oud stramien', concludeerde hij.

De middeleeuwse gildengedachte werd ook gepropageerd op een in 1952 op grote schaal uitgedeeld bidprentje, met op de voorzijde een foto van het altaar in de Dominicuskerk. Op de achterzijde stond een gebedje afgedrukt met de inleiding: 'Na het bezien van deze afbeelding van het gilde-altaar van mijn bond wil ik in de geest een ogenblik daarvoor neerknielen.' De romantische verwijzing naar de Middeleeuwen en de gilden, die door de Franse Revolutie waren afgeschaft, had nauwelijks inhoud.

Waar de actie van St. Eloy wel in paste, was de naoorlogse verzuiling, die in de jaren 1945-1960 zelfs een hoogtepunt bereikte. In die jaren beleefde de KAB, later het NKV, een ongekende ledenaanwas. De constatering van de bondsadviseur dat 'de katholieke arbeiders gaarne de gehoorzame zonen van het episcopaat waren', spreekt duidelijke taal.⁷ Jarenlang heeft de geestelijkheid overal waar zij kon de

strijdbaarheid van de arbeidersbeweging afgeremd. Dat begon eind 1945, toen de adviseur van de bisschoppen in arbeidszaken, de franciscaan Siegfried Stokman, het episcopaat had gemeld dat de arbeidersbeweging zichzelf als strijdorganisatie overleefd had.⁸ St. Eloy en andere bonden waren het daar in het geheel niet mee eens, maar pas de Nacht van Schmelzer (1966), toen het Kabinet-Den Uyl door de KVP ten val werd gebracht, bracht de definitieve vrijmaking op politiek gebied. De NKV'ers spraken van verraad en liepen een paar jaar later massaal over naar de Politieke Partij Radicalen, de PPR. De grondslag van de zelfstandige katholieke arbeidersbeweging raakte in de jaren zeventig steeds verder zoek, wat er tenslotte toe leidde dat ze in 1981 fuseerde met het NVV tot de Federatie Nederlandse Vakbeweging, FNV. Het verbondsaltaar van St. Eloy in de Dominicuskerk van Oog in Al staat er sindsdien bij als een tastbare verwijzing naar een episode uit de vakbondsgeschiedenis en een herinnering aan de kortstondige naoorlogse herzuiling.⁹

Noten

- 1 KDC Nijmegen, archief Hoofdbestuur St. Eloy. Notulen van 9 juli 1951, 12 febr. 1952 en 11 maart 1953. In 1955 was het aantal leden van de Bond toegenomen tot 50.000. Vergelijk: Albert Kuyle, *St. Eloy* (Utrecht, wschl. 1955).
- 2 Jeroen Sprenger, 'St. Eloy. Een vakbondsaltaar in het Utrechtse Oog in Al', *VHV Nieuwsbrief* maart 2012. Ook algemeen secretaris Wim Lelieveld, verbondsbestuurder Frans van Bakel, Henk Huysmans (voorzitter van de Kleding- en Textielbond St. Lambertus), Henk van den Bosch en Huub Jacobs (penningmeesters van de Bouwvakarbeidersbond) en Herman Dekkers, directeur van de aan KAB/NKV gelieerde Levensverz. Mij. Concordia, later opgegaan in SNS Reaal, waren Oog in Allers.
- 3 Jan Mertens, *Mijn leven als vakbondsmen en politicus*. Bewerkt door Arie Kuiper (Nijmegen 2004) 140-141. Voordien woonde hij in Tuindorp, dat volgens hem meer een dorpskarakter had dan Oog in Al, dat bovendien 'wat deftiger' was (a.w., 190). Mertens was het die in 1968 vaststelde dat de hele economie in Nederland in handen is van rond de tweehonderd personen. Dat werden de spreekwoordelijke 'tweehonderd van Mertens'.
- 4 *St. Eloy. Orgaan van de Nederlandse Katholieke Metaalbewerkerbond* 20 sept. 1952, voorpagina.
- 5 Utrecht, parochiearchief St. Dominicus. Brief van de Industriebond NKV aan de pastoor d.d. 3 mei 1973.
- 6 Mähler, *De Sint Paulusabdij van Oosterhout. Oorsprong en geschiedenis tot aan de dood van haar eerste abt dom Jean de Puniet 1907-1941* (Oosterhout 1978, Pro Manuscripto) 81-82 en 309, noot 57 en 58.
- 7 Overzicht in het *Bondsblad* van 1 juni 1952. Over de verzuiling na de oorlog: J.M.G. Thurlings, *De wankel zuil* (Nijmegen 1971) 115-132.
- 8 Hans Righart, 'De ene ongedeelde KAB. Vrome wens of werkelijkheid?', *Katholieke arbeidersbeweging* (Baarn 1985) 79-131, vooral 85-87.
- 9 De Dominicus is vanaf 2016 geen parochiekerk meer, maar 'locatie' van een koepelparochie. Dat houdt onder meer in dat er op zondag geen misviering meer mag worden gehouden.

Agenda

Van der Mondelezing

Op *dinsdag 23 februari* vindt om 20 uur in de Pieterskerk de jaarlijkse Van der Monde-lezing plaats. Bettina van Santen en Arjan den Boer belichten de Utrechtse architectuur en stedenbouw uit de Wederopbouw (1950-1975). Zie voor meer informatie het decembernummer van het tijdschrift.

Aanmelden kan uitsluitend via de website www.oud-utrecht.nl.

Historisch Café

Op *vrijdag 8 februari* houdt Annabel Dijkema, junior conservator bij Museum Catharijneconvent, een lezing over de Utrechtse en Münster domschatten ter inleiding op de tentoonstelling die vanaf 8 maart in het museum te zien is (zie ook p. 10-11 in dit nummer).

Een maand later, op *vrijdag 8 maart* spreekt Bert Poortman, secretaris en webmaster van USINE (organisatie voor industrieel erfgoed) over de manier waarop de stad Utrecht zijn bolwerken heeft gebruikt.

Het Historisch Café vindt plaats in de Smeezaal van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40 Utrecht. Het café begint om 17.15 uur (zaal open 16.45 uur). Toegang is gratis.

Lezing Utrechtse Caravaggisten

Op *woensdag 20 maart* houdt Paul Bröker, kunsthistoricus en oprichter van Helikon (organisatie voor lezingen, cursussen en excursies rond kunst) een lezing bij de tentoonstelling *Caravaggio, Utrecht en Europa*, tot 25 maart te zien in het Centraal Museum in Utrecht (zie ook het decembernummer van het tijdschrift).

De lezing vindt plaats in de Smeezaal van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40 Utrecht, aanvang 19.30 uur (zaal open 18.45 uur). Entree € 5,-, aanmelden bij Anne Marie Molensky, anne-mariemolensky@gmail.com.

Symposium dodengedachtenis

Op *vrijdag 15 februari* organiseert de Stichting Tot Gedachtenis samen met Museum Catharijneconvent van 10 tot 18 uur het symposium *Gedeelde Vroomheid. Memoria: verleden, heden en toekomst*. Het symposium brengt kennis over dodengedachtenis en herdenkingspraktijken in Nederland tot het begin van de 17e eeuw in beeld (grafzerken, kronieken, schilderijen en gebrandschilderde ramen die herinneren aan overleden personen). Er wordt ook een app gepresenteerd met gedetailleerde informatie over Utrechts Memoria-erfgoed. Het volledige programma is te vinden op www.onderzoekschoolkunstgeschiedenis.nl.

Het symposium vindt plaats in Museum Catharijneconvent, Lange Nieuwstraat 38 Utrecht. Deelname € 7,50 (incl. koffie, thee, borrel en lunch). Aanmelden via c.f.a.de.haan@student.vu.nl.

Cursussen Gilde

In de maanden *maart, april en mei* organiseert Gilde Utrecht enkele cursussen over de geschiedenis van de stad Utrecht: Erfgoed semester 1, Leer mij Utrecht kennen, Architectuur en bouwstijlen in Utrecht (binnenstad) en Architectuur buiten de singel - west. De bijeenkomsten, vier tot zes per cursus, vinden steeds plaats op donderdag-, vrijdag- of zaterdagmorgen. Alle cursussen hebben dezelfde opzet: een presentatie, op een bijzonder locatie, gevolgd door een wandeling die daarbij aansluit (plus koffie).

Voor data, prijzen en wijze van aanmelden, zie www.gildeutrecht.nl.

De Historische Vereniging *Oud-Utrecht* maakt al 91 jaar lang een tijdschrift over de geschiedenis van stad en regio Utrecht. Het tijdschrift verschijnt zes keer per jaar en bereikt een lezerspubliek van 2.000 leden. De inhoud is zeer gevarieerd en rijk geïllustreerd. Het tijdschrift vindt ook aftrek via de boekhandel. In elk nummer verschijnen ook een agenda en signalementen van recent verschenen publicaties. Een van de zes nummers is gewijd aan een bijzonder thema. Dit dubbeldikke themanummer kent doorgaans een hogere oplage. Parallel aan het tijdschrift publiceert de vereniging ook een nieuwsbrief die in digitale vorm wordt verspreid.

De redactie van het tijdschrift *Oud-Utrecht* zoekt een ervaren en gedreven

Eindredacteur circa 8 uur per week

Functie-omschrijving

Je bewaakt en beheert de totstandkoming van het tijdschrift van begin tot eind. Je denkt creatief mee bij de invulling van het blad en bewaakt, in samenspraak met de redactie, zowel de identiteit van het tijdschrift als de inhoudelijke kwaliteit. Als eindredacteur heb je de taak en verantwoordelijkheid om samen met de redactie de aangeleverde artikelen helder, aansprekend, en in goed overleg met de auteurs te redigeren. Je zorgt ervoor dat alle artikelen op tijd en voorzien van beeld en alle gewenste details bij de vormgever worden aangeleverd. Je begeleidt het blad verder vanaf de vormgever tot aan de drukker en zorgt ervoor dat het hele proces soepel verloopt.

Werkzaamheden

- Eind- en beeldredactie van het tijdschrift
- Voorbereiden en voorzitten van de maandelijkse redactievergaderingen
- Creatief meedenken over de inhoud van het tijdschrift
- Aanleveren van berichten voor website en online nieuwsbrief van de vereniging i.s.m. de communicatiecommissie
- Druk-klaar maken van de bijlagen bij de agenda voor de ledenvergaderingen
- Contact onderhouden met het bestuur, de webredactie, de redactie van het Jaarboek Oud-Utrecht en andere geledingen in de vereniging
- Intern en extern vertegenwoordigen van de redactie
- Verbinding maken tussen on- en offline

Profiel

- Ervaring met het maken van een tijdschrift
- Ervaring met en feeling voor beeldredactie (i.s.m. de vormgever)
- Belangstelling voor historie en erfgoed, in het bijzonder van de stad Utrecht en omgeving
- Flexibel, nieuwsgierig, nauwkeurig en stressbestendig
- Teamspeler
- Goede sociale en communicatieve vaardigheden
- Kritisch denkvermogen
- Uitstekende beheersing van de Nederlandse taal
- Bij voorkeur woonachtig in de regio Utrecht

Wat wij bieden

- Werken met een goed ingespeelde, deskundige en enthousiaste redactie
- Mogelijkheden voor eigen initiatief, creativiteit en verantwoordelijkheid
- Passende vergoeding
- Werken op freelance basis

Geïnteresseerd?

Reageer uiterlijk 28 februari 2019 door je motivatiebrief (maximaal anderhalf A4) en curriculum vitae te mailen naar Marion van Oudheusden m.van.oudheusden@hotmail.com. Voor aanvullende vragen: Kaj van Vliet, 030-286 66 76.

Onmisbaar voor liefhebbers van lokale en regionale geschiedenis

Interesse in de geschiedenis van stad en provincie Utrecht?
Word dan lid van de Vereniging Oud-Utrecht. Het kost weinig en u krijgt er veel voor terug:

- zes maal per jaar het rijk geïllustreerde *Tijdschrift Oud-Utrecht*
- tweemaandelijks een *digitale Nieuwsbrief* over de historische actualiteit
- ieder jaar een diepgravend *Jaarboek*
- het hele jaar door *exclusieve excursies* waaronder de Grote Dagexcursie
- in februari de prestigieuze *Van der Monde-lezing*
- iedere maand het *Historisch Café* in het Bartholomeus Gasthuis
- de mogelijkheid om als vrijwilliger in een gezellige sfeer deel te nemen aan één van de clusters of commissies.

Bovendien krijgt u als lid korting op tentoonstellingen en activiteiten van Museum Catharijneconvent.

Oud@Utrecht

Bent u al lid?

Geef dan een ander een lidmaatschap cadeau tegen gereduceerd tarief en help Oud-Utrecht op weg naar 2000 leden!

Vraag voor € 20,- een cadeaubon aan voor een jaar lidmaatschap (normale prijs € 37,50). Het lidmaatschap geldt voor een lopend kalenderjaar (reeds verschenen nummers van het tijdschrift worden nagezonden). Aanvragen kan via www.oud-utrecht.nl/service/lid-worden

Voor meer informatie:
ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl